

83.3(2-632.93)-118

M 917

C 24319

Мусукаланы Сакинат

**МАЛКЪАР НАЗМУЧУЛУКЪНУ
ОНЛАРЫ**

У

Мусукаланы Сакинат

С Д А Э Л О

**МАЛКЪАР
НАЗМУЧУЛУКЪНУ
ОНГЛАРЫ**

Нальчик · 2014

Государственная
национальная библиотека КБР

УДК 82.01.09

ББК 83.0

М 916

ISBN 978591833-011-3

Белгили назмучу Мусукаланы Сакинат бу китабында малкъар тилни назму къурауда къаллай сейирлик онглары болгъаныны юсюнден кесини энчи оюмун айтады. Дуния адабиятны юлгюлеринде назму тизе, поэзиябызны ёсюу жолуну, келлик кюнюню юсюнден саягыш этеди.

ISBN 978591833-011-3

© Мусукаланы С., 2014.
© ГП КБР «Книга», 2014.

Ал сёз

«Сёз – ол жаухарды, жаухар чыкьгъан тенгиз а – жүреки, жүрег'а – бар гитче, уллу оюмла да жыйылгъан жер. Тенгизден адам чыгъаргъан жаухарны тийишли багъасы болгъанча, жүрекден чыкьгъан сёзге да аны даражасына кёре багъа бериледи», – дегенди «Эки тилни юсюнден» деген илму ишинде Алишер Навои – XV ёмюрде жашагъан тюрк назмучу, философ, суфист, Хорасан деген тимурид ханлыкъны жамауат адамы.

Алишер Навои ол илму ишинде тюрк тиллени чагатай тюрлюсюн бла сартланы тиллерин (персид тилни) тенглешдиреди. Алишер Навоини заманында дуня аралы тиллеге тёрт тил саналгъандыла: араб, тюрк, фарси, хинди тилле. Тюрк тилни, аны амалларыны, байлыгъыны, ариулугъуну юсюнден айта, эрттегили назмучу, Нух файгъамбарны заманына къайтып, бизни тюрк тилибиз Нух файгъамбарны жашы Яфетден бери келеди дейди. Тюркюле оюмлауда, жангы сёз, айтыу жаратыуда кёплени озадыла, башха тиллени билиуде артыкъ хунерлидиле дейди Алишер Навои. Ала фарси тилде назмула жазгъанлары жарсытхан, къуандыргъан да этеди поэтни.

Тюрк тилни байлыгъыны, хайырланыуда кенглигини, аны кёп сёзюн, сёз тутушларын, ангыламын башха тиллеге кёчюрюрге окъуна онг болмагъаныны юсюнден айтады XV ёмюрню белгили назмучусу. «Ревность» деген сёзге Алишер Навои тюрк тилде «кизганмок» дейди. Бизни «къызгъанмакъ» деген сёзюбюзге къалай келишеди аны айтылыуу, магъанасы да! «Жасанмакъ» деген сёзню орунуна – «ясанмок». Дагъыда биз бюгюн айтханча, кийикчи – кийикчи, къушчу – къушчи, ит – ит...

Назмучуну жарсытхан зат – быллай бай тиллери болуп тургъан тюркюле ол заманлада персид тилде жазгъанлары эди назмуларын. «Болсада, – дейди ол. – мен акъылбалыкъ болгъан заманда, Уллу Аллах мени кёп къыйын затны ангыларгъа кёллендиргени себепли, тюрк тилни юсюнден оюм эте башлагъанымда, аллыма уллу дуня келди – онсегиз дуниядан да уллу... кёкню тогъуз къатысындан уллу. Мен жаухарлары жулдузланы брилли-

антларындан бек жылтырагъан, аллай даражалы эм сыйлы байлыкъ тапдым... Мени илхам къанатлым бийик кёкге учду, жаным а ол байлыкъны жаухарларындан бек багъалы, чексиз багъалы накъут налмасла сайлады...»

Алишер Навоини ол эрттеги оюмлары бюгюнню къарачай-малкъар тилге да айтыладыла. Бютюнда аны адабиятта хайырлана билиуге. Къарачай-малкъар тилни амалларын, мадарларын къара сёзюбюзде угъай, акъ сёзюбюзде да кенг хайырланьгъа боллукъбуз.

Къарачай-малкъар тилге төрели силлабо-тоникадан бир жанына кетип, назму къурауну европа, азия жорукъларында кеслерин, ана тиллерин сынагъан поэтле адабиятыбызгъа озгъан ёмюрню 60-чы жылларында келгендиле. Аланы араларында Байзуллаланы Алийни (ючгюл назмула, акъ – азат назмула), Созайланы Ахматны (акъ назмула), Мокъаланы Магометни (сонетле), Беппайланы Муталипни (акъ назмула, хокку, танка...) д. б. атларын хурмет бла айтыргъа боллукъду.

Аллахдан бизге берилген малкъар ана тилибизни сёз элпеклигин хайырлана, жазгъан затыбызны магъана жаны бла, суратлау мадарла, амалла бла байыкъландыра барсакъ, не уллу халкъланы адабиятларына да сукъланмазча боллугъубуз туурады.

Малкъар поэзия не заманда да энчи айырмалы болгъанды. Таулу адамны сёзню ариу гыллыу бла, ушашдырып айтыргъа итиниюу халкъ чыгъармачылыкъны эпос, халкъ жырла, айтыула, нарт сёзле дегенча жанрларын миллетибизни эсинде сакъларгъа онг бергенди. Ол себепден, эминала, урушла, къазауатла къыргъанда да, сюрдюнюк отубузну ёчюлтгенде да, унутулмагъанды тилибиз, жырыбыз – сёзюбюз.

Бу къысха ишде сагъынылмамай къалгъан затла кёп да болурла, алай болмай амалы да жокъду, болсада мен мында малкъар тилни къаллай сейирлик онглары болгъаныны юсюнден жаланда кесими энчи оюмуу айтыргъа итингенме, дунья адабиятны юлгюлеринде назму къурай, поэзиябызны ёсюу жолун, келлик кюнюн эслерге кю-решгенме.

НАЗМУ КЪУРАУНУ ЖОРУКЪЛАРЫ

Назму къурау – ол айтылган оюмну тауушлагъа кёре бир тюрлю бир мардагъа, кепге сыйындырып айтыуду. Назму сёз (поэзия) не бла айырмалыды къара сёзден (проза)? Назму къысха тизгинле бла келип, ариу айтылады. Прозада уа аллай марда жокъду. Орусча назмугъа *стих* дейдиле. Урум (грек) тилден кёчюргенде уа *стих* деген сёз *тизгин* деген магъананы тутады.

Назмуда кючлю айтылган, къарыусуз айтылган бёлюмле боладыла. Назмуну къара сёзден айырған бир белгили шарты – ол *гыллыуду*. Гыллыу назму тизгинледе сёзлени басымларыны мардалы, кезиулю къайтарылыуларыды. Сёз ючюн:

Не кел, не келмей, сормай тур! – / – / – / – /
Къадар, жазыу – бары да сур! – / – / – / – /

Бу эки тизгинде басымла 2-чи, 4-чю, 6-чы, 8-чи бёлюмлеге тюшедиле. Алай бла, бу оюмда назму шартны къурайдыла.

Гыллыу адамны эсин-акъылын энчи сезимли этеди. Сёз ючюн, мажюсюлюк замандан келген, тейрилени махтагъан, аладан тилекле этген жырланы, бююннгю исламда зикирлени, бешик жырланы окъуна алсакъ, аланы энчи кючлери болгъаны баямды.

Назму къурауда *строфа* деген ангылам барды. Ол грек тилде *бурулуу* деген магъананы жюрютеди. Строфаны узунлугъу эки тизгинден башлап оналты тизгинге дери барады. Малкъар поэзиягъа төрели строфа төрт тизгинлиди. Сёз ючюн:

Мудахлыкъ бла жапханды кече
Жёгени төгерек салкъынын.
Ай, жулдуз жоллары бла кече,
Узакъда бийикде къалкъыды.

Кючлю бёлюмлени бла къарыусуз бёлюмлени кезиуленип келгенлерине *метр* (метрический слог) дейдиле.

Метр деген сөз урум тилден *марда* деп кечкюрюледи. Сөз ючюн, малкъар поэзия *силлабо-тоникалы* назмула бла кючлюдю. Энчи алып къарасакъ:

силлабика халда къуралгъан назмуда *бёлюмлени санына* энчи магъана бериледи;

тоника халда къуралгъан назмуда уа баш магъана *басымгъа* бериледи;

силлабо-тоника халда къуралгъан назмулада *бёлюмлени саны, басым* да бирге изленедиле. Ма ол себепден бизге төрели *силлабо-тоникалы* назмучулукъ метр жорукъла бла (*марда* бла) къуралгъан назмугъа саналады.

Назму къурауну бу формасында басымлы, басымсыз бёлюмле да энчи кезиуле къурап, аны бузмай келедиле, басымланы саны да бирча болады.

Эсгереме анамы,	-- / -- /
Не тансыкъ болгъанма деп.	-- / -- /
Жюрегим а – жаралы:	-- / -- /
Мен аны озгъанма деп!	-- / -- /

Неда:

Къауум-къауум кетип барады	- / - / - / -
Жангы төлю къара чарсха,	- / - / - /
Таза кёзлю жашчыкъ къарайды	- / - / - / -
Сейир этип шайтан къарсха.	- / - / - /

Назмуну *силлабо-тоникалы* къуралыуунда басымлы, басымсыз бёлюмле аралашыуларын тюз бирча сакъламай къалгъан кезиуле да тубейдиле, алай ол заманда да тизгинде басым тюшген жерле бир кезиуде кючленедиле. Малкъар поэзияда ол формада къуралгъан назмула кёпдюле.

Назму ёлчемле (стопа) уа малкъар адабиятта, саулай да европа адабиятдача, къуралыуларына кёре энчи къауумлагъа юлешинедиле: ала эки ёлчемли (двустопный), юч ёлчемли (трехстопный), төрт ёлчемли (четырёхстопный) да боладыла. Алай малкъар тилде асламында эки эм юч ёлчемли назмула тубейдиле.

ЭКИ ЁЛЧЕМЛИ НАЗМУЛА

Хорей. Назму тизгинде сёзлени экишер бёлюмге юлешсенг, басым биринчи бёлюмге тюшюп, ызы бла басымсыз бёлюм келе эсе, андан ары да басымлы бла басымсыз бёлюмле, тюз алай кезиуленип, бири бирин алышындыра бара эселе, назму къурауда анга **хорей** дейдиле.

Тау башдан тиеди ай, / - / - / - /
Жер таба жарыкъ къарай. / - / - / - /

Хорей деген сёз урум (грек) тилден *тепсеу* деп, алай кёчюрюледи. Аллаи тизгиндеде басым 1, 3, 5, 7, 9... бёлюмлеге тюшеди.

Ямб. Назму тизгинде сёзлени экишер бёлюмге юлешсенг, биринчи бёлюмге тюшмей, басым экинчи бёлюмге тюше эсе, андан ары да басым тюшген бёлюмле алай кезиулешип, бири бирин алышындыра, келе эселе, назму къурауда анга **ямб** дейдиле.

Хорлам, махтау, байлыкъ, къолай – сени, - / - / - / - / - /
Сюе билиу – жаланда ол мени. - / - / - / - / - /

Ямб деген сёз урум (грек) тилде *ёрге чыгъа келген макъам ауазны* белгилейди. 1-чи бёлюмде басым жокъду, ол экинчи бёлюмге тюшеди. Аллаи тизгиндеде басым 2, 4, 6, 8... бёлюмлеге тюшеди.

ЮЧ ЁЛЧЕМЛИ НАЗМУЛА

Дактиль. Назму тизгинде сёзлени ючюшер бёлюмге юлешсенг, басым биринчи бёлюмге тюшюп, ызы бла эки басымсыз бёлюм келе эселе, назму къурауда анга **дактиль** дейдиле.

Бюгюн жарыкъды, жылыды эрттен, / - - / - - / - - /
Бюгюн игиди ахшы иш этген. / - - / - - / - - /

Дактиль деген сёз урум (грек) тилден *бармакъ* деп, алай кёчюрюледи. Аллай тизгинледе басым 1, 4, 7, 10... бёлюмлеге тюшеди.

Амфибрахий. Юч ёлчемли назмулада басым экинчи бёлюмге тюшюп, ызы бла эки басымсыз бёлюм келе эсе-ле, анга *амфибрахий* дейдиле.

Къарайма, кёргенча аны биринчи, - / - - / - - / - - /
Киргенди мени жаныма Иричи. - / - - / - - / - - /

Амфибрахий деген сёз урум (грек) тилден *эки жаны къысха* деп, алай кёчюрюледи. Тизгинни ючюшер бёлюмге бёлсенг, 1-чи бла 3-чю бёлюм басымсыздыла. Ортада уа басымлы бёлюм турады. Аллай тизгинледе басым 2, 5, 8, 11 ... бёлюмлеге тюшеди.

Анапест. Юч ёлчемли назмулада басым ючюнчю бёлюмге тюшюп, ызы бла эки басымсыз бёлюм келе эсе-ле, анга *анапест* дейдиле.

Сырыйна оюну эштиле, - - / - - / - - /
Мен киреме тауда кечеге... - - / - - / - - /

Анапест деген сёз урум (грек) тилден *артда келген* деп, алай кёчюрюледи. Тизгинни ючюшер бёлюмге бёлсенг, 1-чи бла 2-чи бёлюм басымсыздыла. Ючюнчю бёлюм а басымлыды. Аллай тизгинледе басым 3, 6, 9, 12 ... бёлюмге тюшеди.

РИФМА ЭМ АНЫ ТЮРЛЮЛЕРИ

Тизгинледен назму болур ючюн дагыда *рифма* керекди. **Рифма** деп назму тизгинлени гыллыуулары, ахырында айтылыу тауушлары да бир бирге ушап келгенине айтадыла. Рифма назмуну суратлау кючюн, ариулугъун, макъамын белгилейди.

- а Чыкъмазса *ашыра*.
- а Билесе *жашыра*
- б Менден *къарамынгы*.
- б О, танг *къаралыгъы!*

Гыллыуда бирчалыкъ болмаса, жангыз рифма сѣзге назму халны бералмайди. Ала (*акъ назмуланы, верлибр-лени* санамасакъ) бир бирсиз болмайдыла.

Башында келген назмуда 1-чи бла 2-чи тизгинле, 3-чю бла 4-чю тизгинле рифмаланып (ушар: аа бб) келедиле. Бу *экилеш* рифмады. Ол тизгинлени ушашдырыу кезиу башха тюрлю болургъа да болады. Анга кѣре уа рифмала былай бѣлкюнедиле: *экилеш, ючлеш, тѣртлеш, кезиулеш...*

Экилеш рифма (аа):

- а Тынгылайса, алай а сени
- а Солуунг – ауазы кечени.

Ючлеш рифма (ааа): алай жазылгъан назмула асламысында ючтизгин, не алтытизгин, тогъузтизгин... боладыла.

- а Мен билеме, келликсе майда...
- а Не къышда, не кюзде, не жайда...
- а О, къайдаса, къайдаса, къайда?!

Ючлеш рифмала тѣрт тизгиннге салынсала уа, тѣртюнчю тизгин рифмаланмай къалады (аааб).

- а Сени къалай суйгеними,
- а Кече-кюнде куйгеними,
- а Тепсел, санла туйгеними
- б Биле болмазса сен...

Тѣртлеш (квадрат) рифма (аааа): алай жазылгъан назмула тѣрттизгин боладыла. Тизгинле бары да бир рифма бла келедиле.

- а Кюлюп чыкъса да кюн таудан,
- а Эрттен санга туююл саугъа:
- а Сѣзюнг къалгъанды да даугъа,
- а Андан этеди жан къаугъа.

-
- а Тюшюп келеме акъ таудан
 - а Кёгюм ариуду – кёк лаудан.
 - а Губу къарайды таш аудан...
 - а Ата журтум – татлы саугъам!

Къош рифма – ол экилеш рифманы кёп тюрлюсюдю (аабб): алай жазылгъан назмулада рифмаланган тизгин-ле экишер кезиулешип келедиле.

Къош рифмаланы *тёрттизгин* тюрлюсю (аабб):

-
- а Юч кюн эм юч кече жиляп,
 - а Кёзлерими ачыу къыйнап,
 - б Къарайма жол жингирикге,
 - б Кёрюнюрюкча келликле.

 - а Жерде жашайма, сахарда,
 - а Тёгерегим да – ашхана.
 - б Адам деген – минглеп саны,
 - б Алай жангыз кюе жаным.

 - а Суусуз ызгъа ушап жолум –
 - а Къургъакъ эсгериуден толу, –
 - б Толкъунланган сезим къуруп,
 - б Жюрегимде кюлю уюп.

-
- а – Сен не тюшле кёрдюнг?
 - а – Бара эдим ёрню.
 - б Нёгер а сен туююл.
 - б (Къара болдунг, кюйдюнг!)

- а Кетгенме къаядан...
- а Ёлгенме алайда.
- б Ёлген эдим анда...
- б Табылмай къанатла.

- а – Угъай! – дединг, ачып,
- а Къоркъгъанынгдан къачып. –
- б Сен сауса! Былайда!
- б Тюшюнг а... Ол къайда?!

- а Нёгер а... Ким дединг?
- а – Ол сен туююл эдинг.
- б – Да нек кирди тыюге?!
- б (Чыдай эдинг кючден!)

- а – Къайдан чыкъды къая?..
- а Ол суюмеди, баям...
- б Суюсе, ёлмезенг сен...
- б (Ол сен эдинг, билсенг...)

Къош рифмаланы *алтытизгин* тюрлюсю (**ааббсс**):

- а Сени кёрсе, къаты жүрек эрир,
- а Къызгъанч окъу кеси жанын берир,
- б Халаллыкъны болур да юлгюсю.
- б Сен къарасанг, чыдармы кюзгюсю
- с Бийче къызны – ол жомакъдан келген –
- с Ариурукъгъа багъа биче билген?

- а Сени кибик ариу а аз жерде,
- а Тюзлюк, терслик да атларла бирге,
- б Сокъур этип сени айбатлыгъынг.
- б Болгъанса сен жашау къыйматлыгъы.
- с Жулдуз сурай кетерми белгиге
- с Бири: «Жол бошду, – дер да, – телиге!»

- а Сени кёрсе, баталмагъанлай, кюн
- а Тёре бузгъанына излер ёкюл.
- б Сени кёрсе, кеталмагъанлай, ай
- б Сары болур, тангда жерге къарай.
- с Экисине да жапсарыу керек.
- с Аяз булгъайды талада этек.

- а Сени кёрсе, къартлыкъ да ажашыр,
- а Сени ючюн заман бла талашыр.
- б Жашлыгъ' а этдирир «телиликле»,
- б Суюгенлени жолу – жигитликге.
- с Жортууулгъа чыкъгъандыла нартла,
- с Махтау алып къайтыр ючюн артха.

- а Сени кёрсе, ол кьуругъан кьолда
- а Чабар черек, санга сала жолла.
- б Терек чагъар кьышны чиллесинде,
- б Жер узалыр жулдуз юллесине...
- с Къалай игиди жашауну бары!
- с Жюрек жапмаз кьайгьыланы кьары.

Кезиулеш (перекрестная) **рифма** (абаб): былай жазылган назмулада рифмаланган тизгинле кезиулешип келедиле.

- а Ариулукъ кюйдюрген кьарамынг
- б Айырылмай, кьарайды узакъ.
- а Жел кьайын башларын тарады,
- б Анга жокьду зиндан не тузакъ.

- а Къач ариуду, сары жомакълай,
- б Шуулдай кьанауат этеги.
- а Алдандым бу сейир омакъгьа! –
- б Букьдурады сууукъ келгенин.

- а Жайладанды муну бояуу –
- б Ол жыйгьанды кюнню кесине!
- а Алтынданды окъа ойнауу.
- б Да турлукьду мени эсимде.

ТОХТАРЫКЪ ТЮЙЮЛСЕ, БАРИ!

- а Гуржабача, тешикли
- б Жыйрыгьын кийип, январь:
- а Ма ачады эшикни:
- б «Тохтарыкъ туююлсе, бар!»

- а Кьыш десем да, бюгюн – май,
- б Не чагьыпды дуния!
- а Кёзлерим кьардан кьамай,
- б Мен барама аллынга.

- а Ким айтхан эсе да: «Кьыш
- б Жол кьыйынды, кьарды», – деп,
- а Мен этеме шош алгьыш:
- б «Бу насыпды! Барды!» – деп.

- а Шахарны башын алып,
- б Бурдумлап жауады къар,
- а Гуржаба эшип, тагып:
- б «Тохтарыкъ туюлсе, бар!»

Къуршоу (кольцевая) рифма (абба): алай жазылган назмулада рифмаланган тизгинлени экиси ортада, экиси эки жанында келедиле.

- а Жашау нёгеринг болгъанда миллетинг,
 - б Эркесе, базгъынса, кимден да кючлю,
 - б Насып деген бар эсе – кёп юлюшлю,
 - а Таза эм таукел атламынг, ниетинг.
-
- а Санга сукъланады абрек, келгинчи,
 - б Ата журт деген а – сёнгмез байлыгъынг –
 - б Элинг, шахарынг, тауларынг, жайлыгъынг...
 - а Атынг эм халкъынг – хар бир ненг да энчи.
-
- а Ёмюр ёмюрге жол салгъан тарыхынг,
 - б Сырынг, кыылыгъынг да ушар таулагъа.
 - б Андан тюшдю бу жер бизге саугъагъа,
 - а Андан кёрдюк биз тауда кюн жарыгъын!

- а Айырылыу. Кычырыгъым
 - б Санга эштилмегени – хакъ.
 - б Андан да не? Бирге болсакъ...
 - а Артда эди ачырыгъым
-
- а Сынау, жашау да юлюшюм,
 - б Сенден узун болуп мени,
 - б Келди. Тынчайтмай кечени,
 - а Барып турады кюрешим.
-
- а Келлик кюнню атлагъаны
 - б Мудах болур не кыуанчлы.
 - б Аны алдан билген – ачы.
 - а Сыйдам – тилек кыатлагъаным.

- а Сенден артыкъ кечиннгеним
- б Артыкъ ауур жюкге ушар,
- б Жашау кералмайды къучакъ...
- а Тынчлыкъ жойду кечикгеним.

- а Сёзюнг жырлай учады эсимде,
- б Анда жылыу, ариу умут да бар.
- б Анда ийман, илхам журу да бар.
- а Мен туурадан къарайма кесиме.

- а Сейир этер кибикди дуня:
- б Анда хар не болады кезиулю.
- б Жырла, кюйле да бирча эжиулю.
- а Адам алай къурай келди уя.

Чырмашхан (сплетенная) рифма (абс абс; абс сба):
 былай жазылган назмулада рифмаланган тизгинлени аралары узагыракъ болады.

- а Жыйылып жилимукъла,
 - б Жауарыкъча – жүрегим.
 - с Не къыйынды жашаган.
- а Сёз тыйюлдю мамукъдан.
 - б Да анданды кюйгеним....
 - с Кёк къарайды... ташадан.

- а Мукъладисча, эсгериу
 - б Не тартады кесине! –
 - с Мен барама жашлыкъны.
- а Игилик – къанат керуу –
 - б Эс къошады эсиме.
 - с Нечик акъды башлыкъы!

- а Жолну узакълыкъын
- б Къайдан билсин жаным,
- с Бара туруп къарда?

- а Жашау тузакълагъын
- б Сынай келип, жанып,
- с Кесин атар жардан.

- а Башха тюрлюю кюлесе энди.
- б Кезде да азды жарыкълыкъ.
- с Тасха сени узакъ этгенди:

- а Сёзюнг айырылыу бла тенгди!
- б Мен сёз айтмазча тарыгъып,
- с Кюзюм къачып, къышым жетгенди.

- а Жырлар эдим, татлы тюшсенг эсеме...
- б Сени жырынг мени жырым туююлдю.
- с Ортабызда Къобан сууу саркъгъанча.

- а Айтама мен, чыдам излей кесиме:
- б «Мени жырым сени жырынг туююлдю...»
- с Иги къууум таудан ётюп баргъанча.

Чырмашхан рифманы экинчи тюрлюсю:

- а Суратдан кюлесе сен,
- б Жюрегим эрийди шош! –
- с Тансыкълап къарайма мен.

- с Жанымы талайма мен...
- б Мудахлыкъ, жарсыу да – бош!
- а Кёкледе жюрюйсе сен...

- а Жауун жауады эшикде,
- б Мудах этеди эрттенни.
- с Кезиу келир, кезиу кетер,

- с Муну хорлап, жылыу жетер...
- б Орунуна уа кетгенни –
- а Сабий жукълайды бешикде.

Нёгерсиз (холостая) рифма (абсб): былай жазылган назмулада тизгинлени экиси (2-чи бла 3-чю) рифмаланып келселе да, экиси уа – 1-чи бла 3-чю – бирге ушамай келедиле. Малкъар адабиятта бу тюрлю назмучулукъ ёмюрледен бери келеди. Шаркъ поэзияда төрели рубаи назмуланы бир къауумлары да бу халда жазылгандыла.

-
- а Къайда, неде букъсун жаным? –
 - б Кёзюм къарамайды кюннге.
 - с Кетгенсе сен бизни къююп,
 - б Умутланы бура кюлге.

- а Лейля, Меджнун да – таурухда,
- б Суймекликге ёлюм къайда?!
- с Ыннам айтады жомагъын
- б Ингирликде, ариу жайда...

- а Артда жазарма мен назму
- б Суйгенлени юслеринден,
- с Къатлай-къатлай, сейир эте
- б Сезимлени кючлерине.

-
- а Жерду туууп, кёкге суюбиз –
 - б Заман барады төрели.
 - с Жаным зртте-кечден биледи:
 - б Чексиз туююдю кёргеним.

- а Насып да жокъ, тынчлыкъ да азды.
- б Суююп къарайма ызыма:
- с Анда бир кёп, бир кёп къалганды! –
- б Кюеди кюн къызылында...

- а Жашау алдады деп тургъанма.
- б Келеме кеч къалып, арып.
- с Аны санар онгум да жокъду,
- б Хар не борбай къыйып, тарып.

- а Гюнях, сууап да базмандады
- б Бири бири бла эрише,
- с Келеме мен, жашау жолдама,
- б Жел тирменле бла кюреше.

- а Жолум узакъды не кысхады,
- б Аны санамай жүрююм.
- с Алай санап, тергеп турсам да,
- б Башха туююлду көрююм.

Нёгерсиз рифманы экинчи түрлюсю (абас):

- а «Къара шаудан кибикди кёзлеринг!
- б Алай алача жокъду бир жерде!
- а О азмьды мени уа кёргеним?!» –
- с Деди бирде адам суйгенине.

- а «Жаухар кибикди тишлеринг сени!
- б Алай алача жокъду бир жерде,
- а Тюплеринде да шош тенгизлени!» –
- с Деди бирде адам суйгенине.

- а «Чачынг – жылы къара кече кеси!
- б Алай аныча жокъду бир жерде!
- а Кёрсем, эслер эди кёзюм, эсим...» –
- с Деди бирде адам суйгенине.

- а «Садакъ тартылгъаныча – къашларынг!
- б Алай алача жокъду бир жерде!
- а Жукъулары къачханды жашланы...» –
- с Деди бирде адам суйгенине.

- а «Сёзюнг, кёзюнг, атлагъанынг – хыйны!
- б Алай алача жокъду бир жерде!
- а Жюрегими зинданынга жыйдынг...!» –
- с Деди бирде адам суйгенине.

РИФМАЛА БЛА ТИЛНИ КЕСЕКЛЕРИ

Малкъар тилде рифмаланы байлыгы кюнден-кюннге ачыла, ёсе барады. Адабиятыбызда поэзия этимледен къуралгъан рифмала бла башланган эсе да, бюгюн назмучула тилни къайсы кесегин да ушашдырадыла, кенг хайырланадыла. Ол затха юлгюле:

Ат – ат:

Ортабызда – уллу **шахар**.
Анга айтама мен **хапар**.

Неда:

Кёзлери уа – къара **инжиле**,
Бир – минчакъ, бир – жютю **шинжиле**.
«Къоркъма! – дейди анга **жашчыгъым**,
Сыларгъа узала **башчыгъын**.

Ат – сыфат:

Шош жилийды **жабалакъ**,
Жер къарады, ол а – **акъ**.

Неда:

Жангызлыкъны **къачы** да,
Терен, ауур, **ачыды**.
Кече алай **узунду!**
Ол кычыргъан **къундузду**...

Ат – этим:

Жылы кълунг тийди **жюрегиме** –
Шекли болмаз мени **кюериме**.

Неда:

Тохтаялмай эсенг, **бар!**
Аллынгда сакълайды **жар!**

Ат – этимча:

Бир акъ кеме учады **тюшюмде**...
Къарайдыла хар ким да, **кючсюне**...

Неда:

Уручуча, булут артындан
Шош къарайды кёкде **жюзген ай**.
Мен кетгенме сени къатындан,
Сюймеклик кюйгенин **ангылай**

Ат – санау:

Жумушларым не кепдю! – Жюз!
Алай келип тюшгенди кюз...

Ат – байлау:

Терезе кюеди макъамдан,
Сюймеклик жарып турур ючюн.
Чучхурла, солумай акъганда,
Салдыла жыргъа аны кючюн.

Ат – алмаш:

«Окъ, жетип, жыгъылтмасын аны!» –
Деп тилейди саксофон алай.
Тыпырдай жүрек, чыгъа жаны,
Ийиледи буу, суугъа атлай...

Неда:

«Насып берирмисе манга?» –
Тилеп къарайса заманнга.
«Ары да бол, бери да бол,
Сизге бирге чыгъады жол!

Айырма, – дейди, – араны!
Аяз сылайды жарамы.
Къайда болур эди эсим?!
Аны билалмайма кесим

Сыфат – сыфат:

Сюйгенле – алгъынча, сагъышлы,
Насыплы – жангыча, алгъышлы,

Неда:

Не къыйынды бу заман! –
Сабийни да марагъан.
Умутла да – ууакъла,
Сёз-таурух да – къургъакъла.

Сыфат – этим:

Дауум а – не сейир:
Жиля, сарна, зри...

Неда:

Къалпагы – жибек жүнден, кёксюл,
Жамычы – юю кибик, жылы.
Кюн кёзю, аны сүйюп, тёкдю
Жилямукъ, жерни эте мылы.

Этим – этим:

Ариу кюнум кетгенди юзюлюп,
Туман да, кюн да бирча сюзюлюп

Неда:

Сени излей, ары жаным барсын,
Шыбырдауум сура болуп къалсын!

Этим – алмаш:

Жомакъ айтырмыса манга?
Таурух туугъан жерле – бийик.
Сүйюп санга тынгыларгъа
Келдим, жашил жыйрыкъ кийип.

Неда:

«Болушур заман унутургъа», –
Деп, алай айта эдинг да сен,
Жокъду-жокъ амал къурутургъа
Насыпны! О, сен кирип келсенг...

Этим – байлау:

Жашау а барады,
Жара да жарады,
Жулдуз да жанады,
Къара да къарады,

Не акъды десенг да,
Ийнанмай эсенг да,
Кетсенг да, келсенг да.

Сёзлеу – байлау:

Не тюнене дейсе, не тамбла...
Бёлесе заман жолланы.
Барама эрттен чыкъны танг бла
Тюзню, тикни, тау къолланы.

Этимсыфат – ат:

Заман а – тохтамай келген,
Жаяу жол салганды элге.

Этимсыфат – алмаш:

Къачхы желле саргъалгъан
Чегетледе – тынгылау.
Бети бугъа аладан,
Барады жолда алдау.

Этимсыфат – этимсыфат:

Тарпанын учурсун хорлагъан –
Тынч туююлдю терсни онглагъан,
Жолланы алгъанда шайтанла.
Не къыйын Аллаха къайтыргъа.

Этимча – этимча:

Машинала дауур эте баргъанда,
Артларында сахар, адам къалгъанда,
Жангы кюнде терезе кёзле кюе,
Кетгенлени чабып жетерге сюе

Ана тилибизни байлыгы аны не тюрлю тил кесеклерин да рифмалауда малкъар адабиятны келечилерине уллу жетишимле этдиргенди. Ол затха кёп тюрлю юлгю келтирирге боллукъду.

НАЗМУЧУЛУКЪДА СТРОФА ЭМ АНЫ ДУНИЯДА ЖЮРЮГЕН ТЮРЛЮЛЕРИНИ БИР КЪАУУМУНУ АНА ТИЛИБИЗДЕ АЙТЫЛЫУЛАРЫ

Аллында сагъыннганыбызча, назмуну бир толу магъананы жюрютген кесегине *строфа* дейдиле. Ол эки тизгинден (двустистише), төрт тизгинден (четырехстишие), беш тизгинден (пятистишие) алты тизгинден (шестистишие), андан да кёп тизгинледен къуралыргъа болады. Дагъыда строфаны кёп түрлүлери боладыла: *октава, терцина, сонет, пимерик...*

Экитизгин назмула

КЪУУАНЧ – СЕНИ...

Къууанч – сени, жарсыу – мени, ажайып!
Тилек этдим къара кече къол жайып.

Жауун жаууп, башиль айы буз эди,
Сени манга этген дауунг тюз эди.

Кюн тиймесе, къайдан болсун ау атхан?
Кимден чыкъды суймекликге дау айтхан?

Мёлеклерим жилийдыла: «Кюйме! – деп. –
Ол ажайып туюл эди... Суйме!» – деп.

Ючтизгин назмула

ПОЕЗД

Поезд бош къычырады,
Поезд бош чакъырады.
(Жюрегим ачытады!)

Да кетерме... хазнамы.
Жюрегим а тазады.
(Несине да базады?!)

Айтханынг – унутурча,
Къайгъымы къурутурча.
(Бёрюлей улутурча!)

Къанатлыча – женгилме.
Аязны да тенгиме.
(Не телиме, телиме!)

Ызымдан... сен къарама.
Жюрекни бош тарама.
(Мен а... къайры барама?!)

Поезд не къычырса да,
Поезд не чакъырса да,
(Жюрегим къагъылса да!)

Кетерик да туююлме,
Эслерик да туююлме.
(Сен кёрюнме, кёрюнме!)

Ансы... мен къайтырыкъма...
Жыр-жомакъ айтырыкъма!
Сен тарыкъма, тарыкъма!

Тюз сенича, эрттеча,
Биз алгъынча, биргеча...
Жайлада, къыш кюндеча.)

Япон поэзияда ючтизгин назмуланы **хокку** (хайку) деген тюрлюсю барды. Ол назмула саулай да 17 бёлюмден къураладыла, асламысында 1-чи тизгинде – 5 бёлюм, экинчи тизгинде – 7 бёлюм, 3-чю тизгинде 5 бёлюм болады. Алай бу назмучулукъда ол жорукъдан чыкъгъанла да боладыла. Алай назмуланы бёлюм санлары аслам болуп да келедиле.

Хокку назмуланы бир энчиликлери – ала сурат назмуладыла. Сурат бла сезим. Былада рифма, гыллыу дегенча затла эсге алынмайдыла. Бизни тилибизде хокку назмула былай эшитиледиле:

Жашау сынауду.
Жолгъа туман тюшгенди.
Кёремисе жукъ? (17)

Чагъады жёге,
Тёгерек – духбарий.
Бал чибин кьюуана. (17)

Жюрегим – къанатлы,
Жыр да, сёз да – татлы.
Кюн – сары атлы. (17)

Кюн – адамча, жылыды,
Чыкъ – жаунча, мылыды
Таулада. (17)

Сары жыйрыкъ кийип,
Алтын чачын ийип,
Ойнай эди къач. (17)

Бусагъат заманда хокку назмуланы башха ёлчем бла жазылгъанлары да аз туююлдю. Белгили япон назмучу Басё окьюна кесини иги кесек назмусун хоккуну жиклерин биринчи ёлчеминден аслам не кем этип жазгъанды дейдиле аны чыгъармачылыгъын тинтгенле. Сёз ючюн, бир жик къошулгъан хоккуну тюрлюлери малкъар тилде былай айтыладыла:

Кёкден къарайды кюн,
Жарый эм жылтырай,
Тансыкъ болуп бизге. (18)

Къысады кёз жулдуз,
Хар не болду учуз,
Гюняхладан жунчуп. (18)

Малкъар поэтлини арасында бир-бирде хокку назмуланы рифмалап жазыу тубейди. Алай болгъанда, ала, жик санларын сакъларгъа кюреше, назмуну гыллыуун, кючлю

эм къарыусуз бѣлжумлени кезиуленгенлерин (асламында – 3-чю тизгинде) тюрлендире эселе да, бизни тилибизде ариу эшитиледиле.

Кюн чыкыгъанды жангы,
Кюйдюреди тангны,
Къызарып, жанып. (17)

Нечик акъды къар!
Бугъунганды жар.
Бу къарда сакъ бол! Бар, бар! (17)

Акъ чакыгъанды терек,
Бурмалы – тегерек.
Насып, берекет! (17)

Кюн турады тийип,
Къуш учады бийик,
Отлайды кийик. (17)

Эски альбом... Суратла...
Унутулган атла...
Аланы къатла. (18)

Жайдан кетеди кюн,
Къачны жетеди кюн.
Жюрег а кюй да, кюй. (18)

Ючтизгин назмуланы бир тюрлюсю *ритурнельди*. *Ритурнель* француз тилден эжиу деп, алай кечюрюледи. Бу ючтизгинде 1-чи бла 3-чю тизгинлени рифмалары бирчадыла. Ортада тизгин а, бирине да келишмей, кеси аллына келеди (аба).

-
- а Аяз бѐлгенди араны.
б Эски болса да улуу,
а Къозгъар (къозгъармы?) жарамы.

-
- а Алай сууукъду къарамы
б Эрттенликни къара къышда.
а Боран жиляйды таралып.

Тѳрттизгин назмула

Малкъар назмучулукъда, башха халкъланы адабиятларындача, тѳрттизгин назмула тѳрелидиле. Бу тюрюлю къурам бла жазылгъан назмула асламдыла.

САКСОФОН

Саксофон ойнайды бир юйде.
Макъамы алгъанды арбазны,
Узая, солуу ала, кюе,
Таралта джазы узакъ жазны.

Терезе кюеди макъамдан,
Ма алай уллу аны кючю!
Чучхурла, солумай акъгъанда,
Салдыла жыргъа аны ючюн.

Саксофон айтады таурухун
Къайтмазлыкъ эски ёмюрлени –
Хазарны, гуннуму урлугъу
Бу жерде къалай кѳрюннгенин.

Атлары учады тюзледе,
Таралта жибек жалкъаларын.
Кѳк, таугъа жетип, юзюлгенде,
Аллында – къая саргъалгъаны...

Саксофон айтады таурухун:
Боранчы къалкъады тѳрледе.
Уясы болгъан къая жухну
Туманла басханды ёрледе.

Къаугъасын эштеме ол къушну...
Ёхтемлик унамай къояргъа,
Ол учду, туман жыра, учду!
Тюзледе болалмай къонаргъа.

Бусагъат тиеди къаягъа!
Ахсынып, агъар къая тюпге!
Аязчыкъ чабады аллына,
Алыргъа суююп аны жюкге...

Саксофон айтады таурухун:
Марал-жур тюшеди бийикден,
Суусабы кыса. Къая жуху
Не узакъ, узакъды черекден!

«Окъ не топ жыгъылтмасын аны!» —
Деп тилейди саксофон алай.
Тыпырдай жүрек, чыгъа жаны,
Ийиледи буу, суугъа атлай...

Суусабы къанып, алай чыкъды.
Уучуну хазырды къауалы.
Ызындан барады танг чыкъны...
Кёзлери кюнденми къамады?!

Маралны аталмады! Кетди!
Саксофон барады ызындан.
Къонушу болгъан таргъа жетди...
Кюн кюйдю ингир къызылында...

Саксофон суугъа кетген къызыны,
Чыгъарып, аяз къанатында
Узакъгъа элте, кюе ызы,
Букъдурады айны артында.

Энди къыз нартда жашау этер,
Кёлюне тиймезча бир адам.
Жулдузгъа къолу бла жетер,
Насыбы керти болуп, баям...

Саксофон ойнайды бир юйде.
Къызартады кюн терек башла.

Тынгылап турадыла кюйге
Къызылсуу арбаз, жолла, ташла.

Малкъар назмучулукуьда артыкъ төрели болмагъан-лыкъгъа, төрттизгин назмуланы араларында къатыш рифмалы тизгинле да тюбейдиле (абсд абсд). Была кеслери да тизгин сыныкълагъа ушайдыла. Болсада къатыш рифмалы назмуланы малкъар тилде эшитилиулери аман тюйюлдю:

- а Эслейме мен:
- б Къарап турса,
- с Узакъ кетип,
- д Анда.

- а Шо айт, нени
- б Марап турса
- с Сен, дерт этип
- д Манга?

- а Къарайса сен
- б Кече къарангыдан.
- с Терезеде
- д Кюеди ай, жулдуз.

- а Турса сен
- б Тейри жарыгъында,
- с Мында, жерде,
- д Жашау бола учуз.

- а Оюмладан
- б Арыйды къыш кече,
- с Сууукъ ушакъ
- д Негер бола анга.

- а Жоюлгъанны
- б Кюйю анга кече,

- с Жая къучакъ
- д Келе тургъан тангнга.

- а Сен кюзгю аллында
- б Сюелген сагъатда
- с (Не насып эди ол!)
- д Эсимде сакъландынг.

- а Тюбесем къанлыма,
- б Ол эрттен агъара,
- с Бошалмазча бу жол,
- д Сен мени жакъладынг.

- а Кюз кюеди
- б Чебетде,
- с Ингири
- д Тюме къашла.

- а Кюн кюледи,
- б Кёбетде
- с Ингили
- д Кюме, жана.

- а Кесингсе,
- б Кесимме,
- с Барады
- д Жашау.

- а Эслисе,
- б Эслиме...
- с Къарады
- д Таш-тау.

- а Кюн кюледи
- б Тау башда,
- с Тансыкълайды
- д Гюллени.

- а Кюн кюеди
- б Хар ташда.
- с Сакъяларгъамы
- д Кюйлени?

- а Мудахды танг
- б Эсгериуден,
- с Кюнле кетип
- д Тартарыгъа.

- а Турады жан
- б Озгъан кюнде...
- с Жырла этип,
- д Тарыгъыула.

- а Чегетледе
- б Чабады кюн,
- с Таякълары –
- д Женгил.

- а Кюнлюмледе
- б Чагъады гюл
- с Къанатында
- д Желни.

Бештизгин назмула

Бештизгин назмула асламында эки рифма бла келе-диле. Кеслери да бу схемала бла жазыладыла: ааабб; ааббб.

- а Жулдузлай батады да атынг,
- а Бёлюнюп, кесек болгъан халкъым,
- а Эрликни тюшгенмиди хакъы?
- б Таулулукъ барады шош батып,
- б Тилекни сыйдам этдим, айтып.

- а Игиси зртте кетген миллет,
- а Кесинге мадар кесинг да эт –

- а Игинги сайла, аны баш эт!
 б Перекет, монглуць да энди жокъ,
 б Айырып, жүзден бирингди тоць.
- а Чачылып барабыз, ажашып,
 а Келгенден мудах жүкню ташып,
 а Насыбы жарты – кызынг-жашынг, –
 б Ким мында излейди къадарын,
 б Ким кенге этеди мадарын.
- а Тилибиз... санап чыкъсанг, кёбю,
 а Жүрютюр аны юч-тёрт тёлю.
 а Жутулса, бизге да шарт ёлюм.
 б Мудахлыкъ таулу жерни бийлер.
 б Хар таулу, анга ёмюр тиле!
- а Не жарсыуду бу болум бизге!
 а Къошалырма эс эсибизге,
 а Сакъ болурча биз кесибизге?
 б Заманны айтады атламы:
 б «Халкъланы кезиудю батханы...»

ЭКЕУЛЕН

- а Жашаугъа тышындан къарагъан да,
 а Хар нени да билген, марагъан да,
 б Экиси да барады жолда,
 б Экиси да эки ыз къоя,
 б Бир – тауда, къаяда, бир – къолда.
- а Биргелик, башхалыкъ да – туура,
 а Экисин да эки жел къууа,
 б Жаннетге деп келеди адам,
 б Жашаргъа кереги уа – баям.
 б Неледе тохтарыкъды къарам?
- а Жапсарыу да, къамчи да – нёгер,
 а Чыкъгъанда, баргъанда да ёрге.
 б Бир бирге тийгенде женглери,
 б Ким – шуёх, ким а – бош жёнгери.
 б Бошаллыкъды бирде кёргени...

а Шайтанла уа кюле кечеде,
а Да билсенг а кимни кечерге, —
б Ай къарайды булут ичинден:
б Не къыйынды жерде кечиннген!
б Къагъанагъ'а кюле бешикде.

а Ким къарайды жулдуз бийикге,
а Ким атады садакъ кийикге.
б Мудахлыкъ бла шошлукъ — экили,
б Жел тарайды терек кекелин,
б Жан а... билмейди не этерин.

а Шууулдайды чапракъ тауруху,
а Хар нени да болады руху:
б Кёз жашын тюшюреди шарх-шарх,
б Ол агъып кетерикди... чакъса,
б Ол къызыл этерикди... акъса...

а Экеулен а барады жолда,
а Экиси да чыкъда ыз къоя,
б Ариу айтма, жапсарма мени,
б Мен бириме эки келгенни,
б Ма барама жарны, ёргени.

Бештизгин рифмалы назмуланы бек белгилеринден бири **лимерикди** (аа бба). Назмучулукъну ол тюрлюсю бек аллында лакъырда халда жазылгъан назмула болгъандыла. *Лимерик* деген сёз ингилиз тилде *жарыкъ жыр* деген магъананы тутады. Биринчи быллай назмуланы Эдвард Лир деген ингилизли поэт сабийлеге атап жазып башлагъанды. Сёз ючюн, малкъар тилде ол былай боллукъду:

а Жилияй эди бир киши:
а Ауруй эди да тиши.
б Доктор этди да укол,
б Энди аурумайды ол:
а Къалгъан болурму... тюшюп?

неда:

-
- а Жашай эди эмеген –
 - а Хар неге: «Мени!» – деген,
 - б Түйюшюучю, уручу.
 - б Аны тюйдю чурукъчу –
 - а Жиялп кетди эмеген.

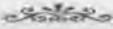
Артдан-артха уа *лимерик* назмуну магъана жаны бла башха тюрлюлери да жайылгъандыла. Ала мудах, къуу-анчлы, сагъышлы, бир тюрлю бир энчи сезимни къатлагъан, уллу ишлеге аталгъан махтау назму болургъа да боладыла.

-
- а Эрттен мудах эди, жаууп.
 - а Туман, булут таудан аууп
 - б Кетгенинде, жарый, жана,
 - б Тийди да кюн, сары къая
 - а Эритирге скойдю дауун.

-
- а Жанады от. Аны тили
 - а Бийиклеге кетди, тийди
 - б Жулдузлагъа, айгъа бирден.
 - б Аны кёребиз биз жерден.
 - а Кече кызыл жыйрыкъ кийди.

-
- а Сёзюнг керек эди чарсда,
 - а Алай... бизде жолла башха.
 - б Сени кёралмайма къарап,
 - б Жюрегими жарсыу талап.
 - а Суймеклигинг – ачмаз тасха.

-
- а Къачхы сууукъ урады,
 - а Жаным анга туурады,
 - б Умутларым – жаралы.
 - б Жарты болду амалым:
 - а Сени ёлюм къууады.

-
- а Жашау алай ётеди –
а Сакълай, ёмюр кетеди:
б Тилек, умут толур дей,
б Адам разы болур дей...
а Жазыу тоюн этеди.

-
- а Заман алгъа кетеди,
а Бизни жангыз этеди,
б Чачады жер-жерлеге.
б Къара, сана эм терге...
а Къартлыкъ алай жетеди.

Япон поэзияда бештизгин назмуланы танка деген тюрлюсю барды. Ол назмула саулай да 31 бёлюмден къураладыла, алай бу назмучулукъда да ол жорукъдан чыкъгъанла боладыла.

Танка назмулада рифма, гыллыу дегенча затла эсге алынмайдыла. Ала да суратдан бла сезимден къураладыла. Алагъа табийгъат бла суймеклик назмула дейдиле. Бизни тилибизде танка назмула былай эшитиледиле:

Кюн къарайды
Узакъ къырладан эрттенде,
Марагъанча жерде
Хар жаны болгъанны.
Къучакълап, жылытырча. (31)

Не сейирди кюнню ажашхан таягъы –
Бир бугъады чарсда,
Бир, чыгъып, къаягъа,
От жанады,
Кюеди. (31)

Эрттенлик тилекле,
Къанатлы жыйыннга къошулуп,

Кёклеге кетдиле бийикге, –
Биргенге
Кюн келди да. (31)

Кечени къарасы,
Кюмюшбет айны къалтырата,
Тёгюлгенди жерге...
Ол къара жоллада
Ажашханма. (31)

Бу тюрлю назмуланы рифмалап жазыу да тубейди.
Алай болганда, назмула тизгинли, ариу эшитиледиле.

Кюнню таякълары
Тауну жаякъларын
Сылайдыла жетип,
Анга алгъыш этип.
Алай атады шош танг. (31)

Сагъышла кечеде
Къалдыла. Кечерге
Энди тынчды тангда,
Уянгганда.
Не ауурду барган чарслада! (31)

Жашау сынау – къыйын,
Алай адам сыйын
Аныча жокъ билген,
Къара не акъ кийген...
Танг. Уян, назму тизген! (31)

Жараларым да кёп,
Байрамларым да кёп.
Жашау а – минг бетли!
Тасхады адети.
Къоялмайбыз аны уа. (31)

Алтытизгин назмула

Алтытизгин назмула малкъар поэзияда кенг жүрүйдүлө. Алада не экишер тизгин, не ючюшер тизгин рифмаланадыла. Быллай назмуланы барындан да кеп жүрюген тюрлюсю уа ааббсс деген схема бла жазылады.

КЪАЙДА БОЛСАНГ ДА СЕН...

а Сёзлерим къалып жарты,
а Болургъа суюп къаты,
б Къолларым да къалтырай,
б Не деп билмей айтыргъа,
с Башладым: – Кетеме мен...
с (Не къыйын эди кетген!)

а Кёзлерим – чабып мылы,
а Жюрегим – тартып къылы,
б Кётюрюп къашларымы,
б Сёзюмю башларымы
с Кёргенде, болдунг къара...
с (Не ачы эди жара!)

а Бийикден къарайды ай,
а Сууугъу да жылтырай...
б – Шо къайда болсанг да сен,
б Халинги билликме мен:
с Жюрегим айтып къояр... –
с (Сёзлеринг мени жояр!)

а Соймекликми?.. Да... къайдан?!
а Чырагъы кюйген майдан
б Къарангыды, мен анда
б Жеталырмамы жайгъа?!
с Не узакъбыз бир бирден...
с (Болушса эди билген!)

а Кавказда уа кюн ариуду,
а Жаугъаны да – нюр жауунду –
б Чачымы узун этер да,
б Сора терк къачып кетер да,

с Ол тейри кылыч тагъар.
с Кыылладан нюрю агъар!

а Шималда уа кёк къарады,
а Боз туман жерге жатады,
б Танг мутхузду, кюн кысхады,
б Шималынг сени – тасхады!
с Мен бармам, келирсе сен...
с Эсгериу болса эсен.

Рифманы кезиулери башха тюрлю болургъа да бол-
лукъду (**абабаб**). Сёз ючюн:

а Тереклеге сары кийим кийдирип,
б Келгенди кюз. Кёремисе атламын?
а Мудах талгъа сары чачла ийдирип,
б Черекледе эски кюйле къатланып.
а Сары аяз къанатларын тийдирип,
б Барады шош, таула таба атланып.

Алтытизгин назмуланы **ючгюл** (чырмаш) тюрлюлери
къайсы халкъны поэзиясында да терк-терк тюбейдиле (**абс**
абс):

а Юсуф гюлю – амарант,
б Тёгерекни алгъанды,
с Зауукъ эте къарамым.
а Эки суйген этсе ант,
б Башха айтыу жалгъанды.
с Ол сау этер жарамы.

а Картош чыракъ жиляргъа
б Бир ёч болду кечеде,
с Къарай айгъа, жулдузгъа.
а Болмам сени кыйнаргъа...
б Юйреннгенде кечерге,
с Атым чыкъды учузгъа.

- а Унох суудан – долайдан
- б Чыгъаргъанда кемесин,
- с Къарап турду мудах ай.
- а Къууанч этип алайда,
- б Анга бурду да эсин,
- с Кёкден учду жулдуз тай...

- а Жауун бла бирге бери
- б Тюшедиле деп мёлекле,
- с Алай айтадыла халкъда.
- а Ариуду тауруху жерни.
- б Чыкъгъанбыз ненча ёлетден,
- с Ёмюрлени сууу саркъа!

- а Сени кёзлерингде кюнню
- б Кёреме. Сёзлеринг – татлы.
- с Тели этедиле мени!
- а Кечелерим – жырлы, кюйлю.
- б Тангым анга кёре атды...
- с Шош эсгереме мен сени.

Алтытизгин назмуланы **секстина** деген тюрлюлери алтышар тизгинли алты строфадан къуралады. Алада да рифмаланып келген тизгинлени кезиулюкпери тюрлю-тюрлю болады. Сёз ючюн, **ааббсс** деген схема бла жазылгъан тюрлюсю былай эшитиледи:

- а Суймеклик ёсерге,
- а Бир бирге кёчерге
- б Нечик ёчдю, къара:
- б Ол салдады жара
- с Хар кимге, хар къайда.
- с Къар жауады майда.

- а Неда къыш, болуп кюн,
- а Чакъдырады ол гюл.
- б Сен берирча манга,
- б Бурдумда, туманда,

с Эритирча сууукъ,
с Сен болурча жууукъ.

а Ол акъыл бла бирге
а Жюреке киргенде,
б Не жанады оту,
б Не урады огъу,
с Не сууукъду жайда,
с Не иссиди къарда!

а Бир затха баш урмаз,
а Зинданда да турмаз,
б Азатлыкъ – нёгери,
б Кюн бла ай – кёлеги...
с От жанар ингирде,
с Чатлагъа киргенде.

а Сен, жексенг да атла,
а Не такъсанг къанатла,
б Жеталмазса аны,
б Тыялмазса аны,
с Бир кетеме десе.
с Да ёчюлтме... келсе.

а Ол тели да болур,
а Акъылдан да толур,
б Къыстасанг да, кетмез,
б Тынчлыкълы уа этмез.
с Шо жукъгъан ауруулай,
с Жабышады алай!

Секстинаны экинчи тюрлюсю уа **ааббаа** деген схема бла жазылады. Мында 1-чи бла 6-чы тизгинле бирча айтыладыла.

а Отда кюеди жан
а Аны да этмей сан,
б Жырлайды жюрегим,
б Келеди кюерим.
а Алайды бюгюн танг:
а Отда кюеди жан!

а Эрттен алай жарыкъ –
а Узакъ жолла барлыкъ
б Чыкъсын, айтып алхам,
б Жолу болур балхам.
а Турур барып-барып...
а Эрттен алай жарыкъ!

а Суюмекликден кюйген,
а Алай къатлап суйген
б Не кёпдю бу жерде!
б Бары да, кёз кёре.
а Туталмайды жүген
а Суюмекликден кюйген.

а Къызыл жанады от.
а Сезимлерим а тот
б Болгъандыла кюнде,
б Жауун не къар туюе.
а Сёзюнг – балхам не окъ,
а Къызыл жанады от.

а Тейри къылыч – кёпюр,
а Жаным, андан ётюп,
б Жетер эди сени,
б Жукълатмай кечени.
а Къыйна, терилт, ёлтюр:
а Тейри къылыч – кёпюр

а Тауда – чечек тала.
а Жаным, анда бара,
б Кёкге болду жууукъ.
б Къырда бузла сууукъ.
а Сен аллыма къара.
а Тауда – чечек тала.

Жетитизгин назмула

Къайсы миллетни адабиятында да жетитизгин назмула кёп тюрлю боладыла. Аланы аслам жүрюген тюрлюлери ааббссс, абабссс деген схемала бла жазылгандыла. Алай, аны бла чекленип къалмай, рифмаланган тизгинлени кезиулерин башха тюрлю этип жазгъанла да тюбейдиле.

ЖАШАУ А БАРАДЫ (ааббссс)

- а Хар ким да келеди,
- а Хар ким да кетеди,
- б Насып да сынаиды,
- б Жюрек да кыйнайды,
- с Къууанч да кёреди,
- с Умут да ёледи –
- с Да ол да төреди.

- а Жашау а барады,
- а Сёз, кюй да – жарады,
- б Жулдуз да жанады,
- б Къара да къарады,
- с Не акъды десенг да,
- с Ийнанмай эсенг да,
- с Кетсенг да, келсенг да.

Экинчи тюрлюсю (абабссс):

- а Сени жарыкъ къарамынг
- б Ариу сёзге тийишли –
- а Не кёп кюнде жарады! –
- б Андан къуралды ишим.
- с Аны излеп турама,
- с Къайтып келлик сунама.
- с Аяз айтды: «Сурама!»

Неда (абабсас):

- а Болады не да жашауда,
- б Сейир этер кирик туюл.
- а Гюлле чагъа къарлы тауда,
- б Сууукъ, жылы бола юйюм,
- с Насып, бушуу кёре кезиу...
- а Алай а бары да – саугъа,
- с Жаным анга этди эжиу.

Дагъыда (ааааббб):

-
- а Сюемисе келсем,
 - а Сен сунмайын жетсем,
 - а Санга къайгы этсем,
 - а «Къалайса сен?» – десем?
 - б Алай... кюйдю кёпюр,
 - б Тюйюлсе сен ётгюр...
 - б Суймекликни ёлтюр!

Жетитизгин назмуланы бир тюрлюлерине жарты сонет деп да айтадыла. Тёрели сонет онтёрт тизгинден кьуралгъанын эсге алсакъ, керти да, жети тизгинден кьуралгъан назмугъа жарты сонет дерге болады. Жарты сонетле ни бир тюрлюлери бу схема бла жазылады: **абавгв**.

-
- а Кюеди кюн тенгизледе,
 - б Чууакълыкъны да эрите.
 - а Къыйынды бек тенгсизлеге,
 - б Тураса сен келе-кете...

 - в Тенгиз чайкъайды толкъунун,
 - г Кесин ура жагъалагъа...
 - в Жангыз этеди кьоркьюун.

Септима да жетитизгин назмуланы бир тюрлюсюдю. Ол быллай схемала бла жазылады: **аббабба, абссбас, аабссба**.

-
- а Арабызда жауады кьар,
 - б Акъдан согъады гуржаба.
 - б Жаным этеди гузаба –
 - а Бугъадыла къая эм жар.
 - б Сейир этеме жазама:
 - б Жолум, бу кьарча, тазалай
 - а Туралмай, нек болады тар?

-
- а Къагъыт да жазмайса манга,
 - б Андан келирча солуунг.
 - с Къарал турама мен жолгъа –

- с Келмезликге тансыкъ бола...
- б Айны барады толугуу.
- а Аллах айтса, толуп таннга,
- с Топлай тюшюп, бугъар къолда.

- а Жангыз Терек чыкъса жазгъа,
- а Баям алай болур жаза:
- б Кюн, ай барадыла гюрен.
- с Алтын, кюмюш жолла сала,
- с Андан сюейдиле къала,
- б Анда жашар ючюн сюйген.
- а Умутча, эсгеруу – таза.

Жетитизгин назмуланы **аббаасс** деген схема бла жазылганларына уа **патчах назмула** дейдиле.

- а Сёзюнг – жаухар. Минчакъ тизсем,
- б Андан болур эди жомакъ –
- б Алай ариуду ол, омакъ.
- а Алгъаладан аны билсем...
- а Кюннге къолум бла тийсем...
- с Кюйдюрлюгю – ачыкъ, туура.
- с Насып – къача, жаным – къууа.

Сегизтизгин назмула

Назмуланы сегизтизгин тюрлюлери малкъар адабият-да эрттеден белгилидиле. Ала жазылыу халларына кёре бу схемалагъа келишедиле: **абабсдсд; аааббббб; аабб-ссдд.**

Болсада адабиятны айный барыуунда, бу башында берилген схемала бла чекленип къалмай, рифмаланган тизгинлени кезиулюклерин алышындыра, малкъар жазыучула кеслерин сегизтизгин назмуланы кёп тюрлю жангы къуралыуларында сынадыла.

Тёрели **абабсдсд** схема бла жазылган сегизтизгин назмуланы юлгюлери:

а Кюн, салып жылы кьолларын
б Сени башынга,
а Къызартып эски жолларын,
б Сууну ашыра,
с Олтурады Тызыл тарда
д Къая эрнинде,
с Узакъгъа, жууукъгъа къарай,
д Жай ингиринде.

а Ашыгъады Юрдю сууу
б Хауа кызылда,
а Къанатлы аязла кьуууп,
б Жете ызындан.
с Гюллени ариу бетлери –
д Нюрлю къатапа!
с Къарампил, чечек сепгенни
д Аты ташада.

а Сюрюуден къайтып келгенле
б Кюнню ызындан –
а Къозула, кьойла, ийнекле –
б Битеу – кызылла.
с Ойнакълап чыкъгъан бузоу да,
д Тауукъ балала,
с Узакъда кюнлю кьуршоу да –
д Болгъан кёз алда.

а Кюн, тийип таугъа, таргъа да,
б Жерни тынчайта,
а Жылтырап жатхан кьарла да
б Жыр, жомакъ айта,
с Перекет кирип келеди
д Элге ингирде.
с Жюрекде къайгъы чёгеди,
д Аны кёргенде.

Төрели **аааабббб** схема бла жазылгъан сегизтизгин назмуланы юлгюлери:

- а Шахарда жауады кър.
- а Шахарда жияйды кър:
- а «Бар! Тохтамай эсенг, бар!
- а Аллынгда сакълайды жар!»
- б «Жар угъай, сакълайды ол!»
- б Бугъунуп, къарайды жол.
- б Ажашып кетмезча бол!
- б Аллынгда – къая не къол...

- а Къачны кюеди эрттени.
- а Жайны эслейме кетгенин:
- а Сары этгенди жетгенин –
- а Бусакъланы эм жерклени...
- б Мудах къарайды терезе,
- б Анга мудах жырла тизе,
- б Кетген жайны ызын излей,
- б Кюн, ай кюедиле кюзде...

Төрели **ааббссдд** схема бла жазылган сегизтизгин назмуланы юлгюлери:

- а Сен сакъламайса мени...
- а Сен жокъламайса мени...
- б Не ажымды болумум!
- б Узатама къолуму,
- с Кечени жырып, санга...
- с Шахарда отла жана...
- д Бийикден къарайды ай,
- д Бош сансыз тагъылганлай.

- а Къаратаса ызынга
- а Сен ингир къызылында.
- б Жол узакъды, боранлы,
- б Къар жапханды орамны.
- с Кюн хорлатмайды анга!
- с Ол, тансыкъ болуп санга,
- д Саргъланды бийикде,
- д Жол болурча келликге.

Сегизтизгин назмуланы бир тюрлюкерине *триолет* дейдиле. *Триолет* деген сёз француз тилде *ючлю* деген магъанада жюрюйдю. Алай аталгъаныны магъанасы, баям, триолет назмуну къралыу жоругъуна кёре болур: 1-чи тизгин юч кере къайтарылады (4-чю, 7-чи тизгинледе) (АбаА абАБ):

- А Эрттеги кълалала – хурула...
б О, заман! Хатерсизсе кълалай!
а Бабала бу жерде турдула,
А Эрттеги кълалала – хурула...
а Бурундача туйюл – кърурула.
б Къарангы кёзлери бла марай,
А Эрттеги кълалала – хурула...
б Жарама сиз балхамча жарай.

- А Орсундак, сен – тукъум тамырым,
б Къош этген жылыулу от жагъам,
а Атала-бабала кълбыры...
А Орсундак, сен – тукъум тамырым.
а Кългъанда да аууш жабылып,
б Тамерлан аскери келгенде,
А Орсундак, сен – тукъум тамырым,
б Кюйлеринг учдула желледе.

Триолетни башха тюрлю **АбБАабАБ** деген схема бла жазылгъанлары да боладыла. Аны бу тюрлюсюнде 1-чи, 4-чю эм 7-чи тизгинле къайтарылып келедиле. Малкър тилде юлгюсю:

- А Нени юсюнден да жазама,
б Сени уа сагъынмай кърюйдум,
б Бир кёп умутну да жойдум...
А Нени юсюнден да жазама,
а Анга да, мынга да базама,
б Кеси жанымы уа сойдум...
А Нени юсюнден да жазама,
б Тюрленмей барады болум.

- А Сакълайма, сакълайма къагъыт.
б Жазылмай турлукъмуду ол?
б Табылмай турлукъмуду жол?
А Сакълайма, сакълайма къагъыт.
а Жууап да турама тагъып,
б Сени жапсарыр эсе ол.
А Сакълайма, сакълайма къагъыт.
б Жазар эсенг, турма да, бол!

Рондо деген сөз француз тилден төгөрөк (круг) деп, алай көчүрүлөдү. Бек биринчиден француз лирика назму-чулукъда **рондо** сегиз тизгинли назму болганды. Кеси да триолет схема бла кыралганды (эки рифмадан – **АБаА абАБ**; 1-чи, бла 2-чи тизгин назмуну ахырында да кыайтарыладыла, сора дагыда 1-чи тизгин 4-чү тизгинде болганыча келеди). Бир кесекден ол, эки рифмалы кыралыуун сакълап, 13, ызы бла 14 тизгинге дери ёсенди. Ахырында уа анга дагыда бир тизгин кыошулуп, ол 15 тизгинли назму болуп кыалганды. Аны сегизтизгин (триолет) тюрлюсю малкыар тилде быллай назмула кыурайды:

- А Кюнню бата тургъан чагъы
Б Нечик ариуду таулада!
а Терек, кыая, черек – багыр,
А Кюнню бата тургъан чагъы...
а Сары алтын эди алгын!
б Аллах халалды сауыгага.
А Кюнню бата тургъан чагъы
Б Нечик ариуду таулада!

- А Тахталада байрам гюлю
Б Кызыл чагъады, кыуанып,
а Аны кёрген кыарам кюлюп...
А Тахталада байрам гюлю
а Чагъады, кёз жарып, суююп,
б Кыуанч, насып да уянып.
А Тахталада байрам гюлю
Б Кызыл чагъады, кыуанып.

- А Тангда жырлайды кѣанатлы,
Б Жыры жасайды тийрени.
а Алай жарыкъ, ариу, татлы!
А Тангда жырлайды кѣанатлы,
а Кѣайгѣым андан кюйдю, батды!
б Байрам этерча – кийгеним!
А Тангда жырлайды кѣанатлы,
Б Жыры жасайды тийрени.

- А Мында – саусузла юйюнде,
Б Ёлюм бла жашау кѣазауат.
а Жазыу да – макѣам кюйюме.
А Мында – саусузла юйюнде
а Аны ётдюрдюм тёрюме.
б Жашау а кючлюдю андан!
А Мында – саусузла юйюнде,
Б Ёлюм бла жашау кѣазауат.

Сегизтизгин назмуланы Европада тёрели тюрлюсюне
октава дейдиле. Ол бу схема бла жазылады: **абабабсс**.

- а Сёзледе – не уллу магѣана!
б Сен кетсенг да, кѣалып биргеме,
а Эштиледиле акѣ танглада.
б Ол билекди аны билгеннге.
а Эс табама бирде аладан,
б Жюрекге мудахлыкѣ киргенде.
с Ах, нечик аз айтдынг аланы!
с Балхамыды сёзюнг жарамы.

- а Игиликни ангылагѣан – иги.
б Анга хар ким да бирча болалмаз.
а Жолну бютюк кѣыйын эсе тиги,
б Умут этген башлар да... кѣоялмаз,
а Барып турур, тѣйгѣынчыгѣа чеги.
б Жолдан, кѣолдан бир жан да тоялмаз.
с Игиликден согѣулгѣанын жашау
с Жерде айтады хар бир иш башлау.

-
- а Эсинге тюшюр мени,
 - б Айлансанг да кенгледе.
 - а Жарытады кечени
 - б Кезлеуге шош эннгенде
 - а Ай, атлы этип желни.
 - б Не кыйынды тенглеге:
 - с Сен – кышдаса, мен – жайда.
 - с Биргелик кыйда, кыйда?

-
- а Ёмюрлени тютюнюнден
 - б Кёксюл болуп, кырайды ай,
 - а Кыаяланы жютюсюнде,
 - б Ёмюр алдача, жылтырай.
 - а Кыарлы таула ёшюнюнде
 - б Кюмюш жана да, кыалтырай,
 - с Алай келеди зрттеден –
 - с Озгъан, кетген ёмюрледен.

Сицилиана – сегизтизгин назмуланы бир тюрлюсюю. Ол жаланда эки рифма бла жазылады. Жазылыу халы уа бу схемагъа кёре болады: **абабабаб**.

- а Кюеди кюз чегетледе,
- б Кюнню жибермей кыучакъдан.
- а Жарсыйды кюз черекледе –
- б Жауун кыяды бухчакъдан.
- а Солуйду кюз терекледе
- б Анда, Турна кезде, чатда,
- а Нёгер болуп кийиклеге.
- б Турады кыач тангы ата.

-
- а Кече сылайды башымы,
 - б Кыарангысы сабыр жата,
 - а Эрип кетмез сагышымы
 - б Жюрегимден алып, ата,
 - а Аны кыоркыуу кыагышыны
 - б Дауурлары бата-бата...
 - а Керти этсе алгышымы,
 - б Тагыарма жыр, анга атап.

Тогъузтизгин назмула

Тогъузтизгин назмула малкъар адабиятда артыкъ тѳрели туюлдуле. Болсада ала да бизни ана тилибизде ариу айтыладыла. Кеслери да рифмаланы кезиулешген-лерине кѳре тюрлю-тюрлю боладыла.

Сѳз ючюн, тогъузтизгин назмуланы **аабббссс** деген схема бла жазылгъанлары былай келедиле:

- а Мен насып излей кетгенме,
- а Атынгы илхам этгенме.
- а Бийикде кюнню жетгенме...
- б Не уллу жауун жауса да,
- б Бухчакъдан кибик къуйса да,
- б Боранлап, туман ауса да,
- с Излерикме мен сени!
- с Жилиятама кечени.
- с Ким жетеди кетгенни?!

Тогъузтизгин назмуланы европа назмучулукъда эркин жюрютюлген къауумуна **терцина** дейдиле. *Терцина* деген сѳз латин тилден *ючюнчю рифма* деп алай кѳчюрюледи. Терцина кеси да бу схема бла жазылады: **абабсбсдс**.

- а Кюеди кюн бийикледе.
- б Шо бир тамчы тюшсюн кѳкден
- а Суусап къысхан кийиклеге!
- б Мудахды, бек мудах жѳге.
- с Чапырагъы, уюп, къалкъып,
- б Андан элек жарыкъ тѳге.
- с Кийик сюрюу, таудан саркъып,
- д Тюшер черек жагъасына,
- с Кѳкде тери къылыч тартып.

- а Кече жаба аны ызын,
- б Таугъа батып кетгенди кюн.

- а Баям, андан эди кызыл
- б Ахшам, жаны этгенча кюй.
- с Төгөрекде – татлы хауа,
- б Жолу, кьолу – бары да кюл.
- с Жулдузладан жилтин жауа,
- д Жарыкьды бюгюн бу кече...
- с Кюн, ай бирден тийип таугьа.

Тогъузтизгин назмуланы бир тюрлюсюне **Спенсерни тизгини** дейдиле. Бу назму кьурау ингилиз поэт Эдмунд Спенсерни (1553-1599) атын жюрютеди. Ол бир кьауум позмасын быллай кьурам бла жазгъан эди. Назму 1-чиден башлап 8-чи тизгинине дери бир бёлюмлю марда бла ба-рады, 9-чу тизгин а аладан узунуракъ болады, кеси да бу схема бла жазылады: **аба ббс бсс**.

- а Кюн батып кетер
- б Тау артларына.
- а Жан кьайгы этер
- б Хар атламына,
- б Хар кьатламына.
- с Кьайгылы кьарар
- б Кюн батханына.
- с Жарсыуун санар,
- с Жюреги ачыр эм кьанар...

- а Ышараса, жаным
- б Кюн тийгенча болду.
- а Жюрегим да жарып,
- б Той-оюн да – толу.
- б Кьарс урады кьолум,
- с Сен болгъан кюн жарыкь.
- б Алгьышлыды жолум.
- с Сынамазча тарлыкь,
- с Сен узакь кюн алгьыш бла барлыкь!

- а Кюеди кюз терекледе,
- б Мудах чагьып тургъан гюлде,

- а Бийик тауда, этекледе.
- б Алай жетеди ол, кюе,
- б Бирде – сууукъ, бирде – кюле.
- с Алай келеди ол, бирде,
- б Туман болуп, къаш-баш тюе,
- с Мудах таурух, назму тизе,
- с Алай келеди къач кюню бизге.

Онтизгин назмула

Онтизгин назмуланы ичинде бек белгилелерине **монорифма** дейдиле. *Монорифма* деген сёз урум (грек) тилден бир *рифма* деп кёчюрюледи. Бир рифма мында биринчи алты тизгинде келеди. Бирси төрт тизгинде рифмала эки тюрлю боладыла. Монорифма назму бу схема бла жазылады: аааа аа бб сс.

- а Тас этгенме сени, мен билеме.
- а Тас этгенме, алай а тилейме...
- а Жокъ сенича тенгим деп, излейме,
- а Сёзюню, кесинги да истейме.
- а Кечени къылына шош тиеме,
- а Жарсыулу макъамда баш иеме.
- б Кечени тауруху уа жарыкъды,
- б Ол мени бла жол-къол да барлыкъды.
- с Аллымда шош кюеди жулдуз...
- с Сүймеклик не багдады... учуз.

- а Журтуму жүреги – таулада,
- а Тауруху – ёлгенде, саулада,
- а Жоллада, къоллада, баулада,
- а Шуёхда, тенгледе, жаулада,
- а Къууанчда, жарсыуда, къаугъада... –
- а Жашауда – Аллахдан саугда.
- б Тауладанды бизде тёзюмлюк,
- б Ёмюрле жолунда юзюлдюк
- с Кёп кере. Да къайтып тирилдик.
- с Хау, жашауду сёнгмез игилик.

- а Эсима тюшюрдюм да сени,
- а Ол бетин жарытды кечени,
- а Эсгериу жанымы эхчеди,
- а Ол эрттеми, жууукъму эди:
- а Къобузунг жарыта бетлени,
- а Сен бизни насыплы этгенинг?
- б Тартыуунг, сёзлеринг да бирге
- б Жюрекег ажашмазча кире.
- с Сууаплыкъ жазылып ёрледе,
- с Сен учаса чууакъ кёкледе.

- а Жюрегим жылынады бирде,
- а Сиз мени эсима келгенде.
- а Турсагъыз а бирде бир келе...
- а Эрттедеча, болсакъ биргелей..
- а Мен турама анда келгенлей,
- а Анама деп гюлле элтгенлей,
- б Ол сары гюлледен кюнлюмде..
- б Мен кёреме сизни тюшюмде.
- с Болсагъыз а мени биргеме...
- с Мен андама – ариу эрттенде.

Он тизгинли назмуланы бир тюрлюсюне **децима** дейдиле. *Децима* деген сёз урум (грек) тилден *онунчу* деп кёчюрюледи. Назмучулукъну бу тюрлюсю биринчи Испанияда чыкъгъанды. Ол эки рифма бла, бу схемагъа кёре жазылады: **абабабабаб**. Быллай назму жазыу аз хайырланылады. Болсада бизни тилде ол къалай эшитиле эсе да, кёрейик.

- а Туман тюшгенди да таргъа,
- б Анда атлап баргъан къыйын:
- а Жолунг элтип атар жаргъа,
- б Жерге сугъар, жетип, тыйып.
- а Аны биледи да къаргъа –
- б Къышны, жазны энчи сыйын –
- а Къарайды шош жаугъан къаргъа,
- б Къанатларын бирге жыйып.

- а Болса да хакъ дунья жалгъан,
- б Учуп кетмез, кёзю кыйып...

Онтизгин назмуланы бир тюрлюсю **башсыз сонетди**. Ол төрели сонетден төрт тизгиннге азды. Анга **кем сонет** деп да айтадыла (**абаб ввс гсг**):

- а Суймекликден тилей эди адам:
- б «Сен кетме, – деп, – мени атып, кёюп!»
- а Не тилесенг да, кетери – баям,
- б Умутунгу къалаларын оюп.

- в Бирде – кеси, бирде уа сенсе терс.
- в Алай къайда аны билирча эс?!
- с Тузлудула андан жиямукъла.

- г Тюбешиуню ауанасы – узун.
- с Барады ол, къолда, жолда бугъа.
- г Айырылыу – жашау татран, тузу...

Онбиртизгин назмула

Онбиртизгин назмуланы бир къаууму **кем сонетни** бир тюрлюсюне саналады. Кеси да бу схема бла жазылады: **абаб абаб вбв**:

- а Не къадар сакълагъанма сени!
- б Къыяма къыш тюшгенди жерге.
- а Ол мени жолуму кесгени
- б Не терсликди! Барама ёрге.

- а Тилединг: «Къой манга кечени!»
- б Ай къарайды, жете ызымдан.
- а Акъырынды аны кёчгени.
- б Шош атлайма ингир къызылдан.

- в Кечени уа... къоярем, алай,
- б Кюн бла ай тюбешген къызыуда
- в Суймеклик айланады... марай.

- а Къачхы агъач кюеди къыйырда,
- б Гебенекни къанатлары жетип.
- а Барады кюз, бере бла сыйыра,
- б Кимге – кюйле, кимге жырла этип.

- а Солуулары эштгинчи тыйыла,
- б Чететледе бугъадыла къолла.
- а Борбайланы, санны да къыйдыра,
- б Жырны элтип барадыла жолла.

- в Къызыл-талгъыр жанады да батыш,
- б Арбазлары къызыл суудан тола,
- в Къарайды эл, эте къызыл сагъыш.

Онекитизгин назмула

Онекитизгин назмула кѣпдюле. Назмучуну фантазиясына кѣре, аланы не тюрлю халда да къурап кѣрюрге болады. Аланы **копла** деген тюрлюлери асламында акъыл сѣзча, насийхатча келеди. Кеси да бу схема бла жазылады: **абв абв гдд гсс.**

- а Залимледен болсанг да сен кесинг,
- б Къарыуунга базынма жангызлай.
- в Патчах кеси жангыз болмаз патчах.

- а Аны билип, тири болсун эсинг.
- б Жууукълагъа, кенгнге да жол ызлай,
- в Барып турсанг – иги, осал – къачсанг.

- г Байлыкъ къуллукъ этсин игиликге.
- д Факъырагъа да ал ътмек, кийим.
- д Къоншулагъа да эт саугъа, тигим.

- г Излегенин берсенг кереклиге,
- с Сууаплыкъны да олду юлгюсю –
- с Адамлыкъны да олду кюзгюсю.

-
- а Халаллыкны эсде тутуп сыйын,
 - б Кимни кѳууанчында да бол жарыкъ.
 - в Алай унутма сен ачы барын.
-
- а Алай болса, тиймез жаннга кыйын.
 - б Кючлю да бол, узакъ жолла барлыкъ
 - в Ётеди чыгыана жолну, кърны...
-
- г Патчах эсенг да, ёлгенге жия.
 - д Аныча, сен да кетгенде жерден,
 - д Жияю этер санга да биреулен.
-
- г Тюзю биледи халкъ эси сыйлай.
 - с Аны тутуп баргъан а – ажайып:
 - с Турлукъду бийикден нюрюн жайып.

Онючтизгин назмула

Француз лирикада **рондо** деген назму кѳурауну бир тюрлюсю онючтизгин назмуладыла. Ала бу схема бла кѳуралып жюрюйдюле: **абба абаб аббаа**.

-
- а Балхам излей айландым,
 - б Атынг тынчлыкъ тапдырмай.
 - б Бютюнда бек байландым,
 - а Аны турсам айтдырмай.
-
- а Къара кече тюшгенде,
 - б Тилек айтып башлайма.
 - а Умутуму юзгенде,
 - б Акъылымы ташлайма.
-
- а Сюдюм, керюп, къанаргъа,
 - б Тансыкъ болуп турама,
 - б Жюрегими сурама! –
 - а Тюшген эсе арагъа,
 - а Аллах кыймаз кѳурамай!

Онч тизгин назмуну *рондель* деген тюрлюсю да жюрюйдю. *Рондель* деген сёз француз тилден *кюршоу* (круг) деп кёчюрюледи. Рондель эки төрттизгинден бла бир бештизгинден кюралады. Бу схема бла жазылады: **АБба абБАБ аббаА**. Уллу харфла бла берилген тизгинле кьайтарылып келедиле.

А **Аллах эштир деп, суйгенден,**
Б **Санга тилейме игилик.**
б Ингир жаяды ингилик,
а Жерде, кёкде да куйгенден.

а Жабыу атады юйлеге,
б Къызыл туман бла тигилип...
А **Аллах эштир деп, суйгенден,**
Б **Санга тилейме игилик.**

а Тилек жууукъду куйлеге,
б Къууанч, азап да дегеник –
б Тюбей, къача да келгеник.
а Алай айтама куйгенден,
А **Аллах эштир деп, суйгенден.**

Онтөрттизгин назмула

Назмучулукъну бу тюрлюсюнде бек баш жерни **сонетле** аладыла. *Сонет* деген сёз италиян тилде *жырчык* деген магъанада жюрюйдю.

Сонет назмучулукъну малкъар адабиятта бек уллу жетишимге санаргъа боллукъду. Тёрели сонет 14 тизгинден кюралгъан назмуду – эки төрттизгинден бла эки ючтизгинден. Дуния назмучулукъну тарыхында сонетни француз, ингилиз, италян тюрлюлери бардыла. Алай бюгюнде сонетни кюралыу формалары бюгюнда кёп болгъандыла.

Италян сонетле бу схемала бла жазыладыла: **абаб абаб сдс дсд; абба абба сдс сдс:**

(абаб абаб сдс дсд)

- а Сенича жокъду аламда,
- б Кюнню кёзю окъу кюйдю!
- а Жюрек да, жан да – жаланла,
- б Сени суйген алай сюйдю.

- а Бир бош сёзюнг да – къадама,
- б Жарсыгъанынг – башы кюйню.
- а Алайды дейме, алдана.
- б Жашау а не – сюйдю, тюйдю...

- с Анга дау айтмагъан къайда
- д Ышыгъында уллу жерни
- с Къышда, кюзде, жашил майда...

- д Жан кийирди уллу тейри.
- с Ариулугъунг – эки къатлап,
- д Ариу этер ючюн жерни.

(абаб абаб сдс дсд)

- а Къабыл этсе Аллах аны,
- б Тюберме энтта да санга,
- а Чыгъып кетеди деп жаным,
- б Аны санап чыкъдым тангнга.

- а Санга тюбеп, сени танып,
- б Сейир да ким этер манга?!
- а Кёлюм, бетим бирден жарып,
- б Алай барама аллынга.

- с Умут береди къанатла.
- д Башха хар не да кюйгенде,
- с Тилейди ол: «Атла, атла!

- д Боран, жауун да тюйгенде,
- с Къарап тохтама да артха...»
- д Ашыкъсынла деп суйгенле.

(абаб абаб сдс дсд)

- а Сени кёрюр ючюн, таудан
б Аууп келеди кюн тангда.
а Болса уа ол бирде жаугъан, –
б Ёпкелеген кюню санга.
- а Жаугъан жауун – узакъ даудан,
б Ол тынгылар, хапар айтсанг,
а Сабыр болур жүрек къаугъанг,
б Аны, жашырмай, санасанг.
- с Болса уа кюн ариу, чууакъ,
д Чёпню, гюлню да кюлдюре,
с Дауларыбыз – узакъ, ууакъ.
- д Жерим, кёгюм да – нюрлюле.
с Къууанч, насып, илхам – туура.
д Жашау биледи сюдюре.

(абба абба сдс сдс)

- а Жашайды да кёзлерингде байрам,
б Сюеме мен, сагъыш эте, къачда
б Кёрюп туругъа, чабыша, къача,
а Оюмларынг этгенлерин хайран.
- а Сюеме мен къышда, жазда, жайда
б Кюлгенинги, айтханынги хапар.
б Ауазынги эште, тынчлыкъ таба
а Тынгыларгъа. Къайдаса сен, къайда?
- с Кюеди кюн тарда, бурун кибик.
д Мудах ингир неках этип кетди,
с Сары къаптал кийди, бичип, тигип.
- с Мудахлыгъы хорлап, чачын ийип,
д Чилле терек анга къайгъы этди.
с Кече келди, къара жыйрыкъ кийип...

Ингилиз сонет бу схема бла жазылып келеди:
абаб сдсд сдс дее.

- а Эсиме тюшгенинг сайын сен,
- б Кёзюме келтиреме жайны,
- а Минг алгыш да санай ичимден,
- б Мен барама, атлайма майны.

- с Не ариу эди ол кюнлерим!
- д Эсиме тюрелгенди насып –
- с Эштиледи ариу кюлгенинг.
- д Тансыкылайма, кюйюп эм жарсып.

- с Да сейирмиди?! – Бар игилик
- д Чабышса, жулдузлу жол ачып...
- с Алгъадан боллукъну билдирип,

- д Кюн батады, бугъады къачып.
- е Да жазыу а – оюнча бир зат.
- е Ким болады андан а азат?

Болсада артдан-артха уа ингилиз сонетни башха тюрлюлери да чыкъгъандыла. Ала юч төрттизгинден бла бир экитизгинден кьуралып, бу схема бла жазыладыла:
абба абба сддс ее; абаб абаб сдсд ее, абаб сдсд ееге
дд. _

(абба абба сддс ее)

- а Эрттеним-ингирим да – сени,
- б Кюн кюеди эрттен-ингирде.
- б Ол манга негерге келгенде,
- а Мен жукъламай чыкъдым кечени.

- а Не татлыды тюшюм – эхчеди!
- б Сен чабаса аны бла бирге!
- б Сен къачаса аны бла бирге...
- а Хар нени да болады чеги.

- с Мен къалама – мудахды жаным.
- д Сен кетгенсе... арта келирге...

- д Тюшюмде манга эс берирге.
 с Тас этгенме, этгенме... танып.
- е Шош кюеди кюнлюм таулада.
 е Шыбырдайды жырын саулагъа.

(абаб абаб сдсд ее)

- а Аязгъа айтама сырымы,
 б Ол мени кесимча ангылар,
 а Белюрге скоймез да жырымы,
 б Къаяда чегер да, тынгылар.
- а Ол, кюнден, айдан да сырылып,
 б Сёзлери, кюйю да – жангыла.
 а (Къаяны жокълайды къыйырын
 б Умутум, халы бла тагъыла!)
- с Бир жилтин жанады бийикде.
 д Ол жилтин туююлдю – жюрегим.
 с Аязым, сырым да – кийикле.
 д Кюнюнгден келеди кюерим.
- е Мен ёлсем, аяз айтыр жырла.
 е Алагъа мангача тынгыла.

(абаб сдсд еегг дд)

Кучмезланы Мадинагъа бла Хусейге

- а Къалай ариу эди атынг!
 б Айтып турур эдим ёмюр.
 а Кюнюм къалгъанды да батып,
 б Жаным болгъанды кюл-кёмюр.
- с Сени кёреме тюшюмде,
 д Насыпды дейме ол манга.
 с Алай... къалама кючсюне,
 д Тюшюм эрийди да тангнга.

- е Эсге тюшеди да сёзюнг...
- г Ушакъ не бош эди эртте.
- е Кесим да билмейин тёздюм,
- г Сен тургъанда ауруй, кете.

- д Атынг къалгъанды да манга,
- д Жукъну тенг этмейме анга.

Француз сонет бу юч тюрлю схема бла къуралады:
абба абба ссд асд; абба абба ввг дгд; абаб абаб ввг ддг.

(абба абба ссд асд)

- а Мени изләрмисе кёкде?
- б Жерде иги эди къалай,
- б Кюн, ай кёкден бизни марай,
- а Жашил жарыкъ төге жёге.

- а Чууакъ эрттен болуп нёгер,
- б Сени сёзюнг кибик – татлы,
- б Насып жазы эшик къакъды.
- а Жарыкъ, жылыу бирден төге...

- с Алай а не да – кезиулю.
- с Тансыкълыкъгъа уа тёзюмюм
- д Жетип туралмайды, къайда.

- а Жаным сени жууукъ кёре,
- с Жашау кетсе да юзюлюп,
- д Чагъады бал терек майда.

(абба абба ввг дгд)

- а Алдау туююл дуняны тарлыгъы,
- б Сюйгенлеге бир кёп азап чекдирди.
- б Не тилекле, не алгъышла этдирди!
- а Алай болду сени жерде барлыгъынг.

- а Санга атап, ийнар жырла такъдырды,
- б Къуралдыла сени ючюн жомакъла,

- б Хан, бийче да анда болуп омакъла...
 а Таурухлада ол атынгы айтдырды...
- в «Жомакъ – иги, жомакъ айтхан – алдачу,
 в Къуру къююн, къуру хуржун къармаучу!» –
 г Алай айтып, къачып кетди кёкде ай.
- д Айтыр эдим анга сени юсюнгден,
 г Билсе эди мени кибик тынгылай.
 д Бир кёп турдум, анга къарап, кючсюне.

(абба абба ввг дгд)

- а Ингир жабады салкъынын,
 б Къара таугъа букъгъанды кюн,
 б Жолун тыя терек-юркюн.
 а Сары къая да къалкъыды.
- а Кёкде кёрюнмейди булут,
 б Эрип кетген болур, баям. –
 б Аны къайдан билсин адам?
 а Ол бошду – толмагъан умут.
- в Толса уа не? – Унутулур,
 в Эски къууумча, жутулур.
 г Неге керекди ол артда?
- д Хар не – кеси кезиуюнде,
 г Заман, уча тарпан атда,
 д Къарайды халкъ безиреуге.

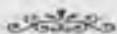

(абаб абаб ввг дгд)

- а Жангызлыкъ излетеди нёгер,
 б Не къыйынды чынгыл бла баргъан!
 а Ай, мутхуз жарыгъын да теге,
 б Атлатыр. Не тыярмы таргъа?
- а Къанатла кереги уа – туура,
 б Кёклеге итинеди жаным.
 а Ай тошеди Юрдю суууна,
 б Алайсыз кетерикди жанып!

в Насыпха да атап атынгы –
в Багъалы эм сыйлы затымы,
г Мен барама къачхы ингирде.

д Жолуму жарытады сагъыш.
г Тизилип узакъда илкерле...
д Къатланып саналады алгъыш.

(абаб абаб ввг ддг)

а Тенгиз кибик, алай эди арабыз,
б Кёпюр этип ётер эдим жанымы,
б Сюер эдим къадар жолгъа салырын –
а Тюзелирге тартыр эсе жарабыз.

а Кюн-ай кибик узакъ болуп арабыз,
б Аны ючюн кёлум мудах болады,
б Мени алда ахшы умут къояды,
а Къырау къагъып, къаралгъанда талабыз.

в Сени барынг насып кеси эсе уа?!
в Иги къууум юйге кирип келсе уа?!
г Къадар аны болдурурун тилейме.

д Айгъа, кюннге сукъланама арада, –
д Ала санга боллукъдула къараргъа,
г Эрттен-ингир суйселе да, билеме.

(абаб абаб ввг ддг)

а Суратынгы кёзлеримде сакъларгъа
б Сюе эдим... жангыз кесим къалгъанма.
а Кюе турса жаным, сени жакъларгъа
б Деп, кесиме уллу жумуш алгъанма.

а Сагъышымы къучагъында акъларгъа
б Дедим сени – кесим жангыз къыйынды.

а Сёзчюлени тирменинде ташлагъа
б Тюйдюрмезге тилеклерим жыйынды.

в Сени атынг айтылганда кечеде,
в Тюшеди ай, саггышымы эхчерге,
г Суююп, баям, анга этсем лакъырда...

д Бийик кёкде шагъат болуп илкерле,
д Айтама мен къатлап-къатлап минг кере
г Санга ариу, насып чагъын чакъыра.

Онтёрттизгин назмуланы арасында *рондо* формада къуралган назмула Францияда жюрюйдюле. Ала бу схема бла къураладыла: **аабба аббс ааббс**; ахыр эки строфада ахыр тизгин (с) – рифмасыз келеди, кеси да 1-чи тизгинни биринчи неда биринчи эки сёзюн къайтарады.

а Кюннге учады къанатлы,
а Жылыу, жарыкъ, жашау – татлы!
б Жетип къалса анда анга,
б Айтыр, къонар да, алгъышла.
а Алай а... кёк – жети къатлы.

а Кёкде татлы нёгер тапды:
б Булут жюзеди арада,
б Аяз къакъгъан жары бара...
с Кюннге учады ол тангда.

а Жолу туююл таулу, чатлы,
а Бир зат да жокъ анда шартлы,
б Алай учады ол алгъа,
б Кюннге алгъыш жырын айта.
с Кюннге учады ол, жана

а Излейдиле менде терслик.
а Айхай, туююлма мен эсли.
б Неге келир деп бу, къарап,
б Юлюш юзерме деп, марап,
а Бир иш да этмедим кесим.

- а Алай а жүрегим – жесир.
- б Бети кѳарамасын жерге
- б Дедим жумуш бла келгенге.
- с **Излейдиле менде чурум.**

- а Жашау а – устазым кеси:
- а Эски болалмайды дерси.
- б Игиликге керип кѳанат,
- б Аны этеди аманат.
- с **Излейдиле... жаным – кѳуру.**

- а **Жауун жауады** эшикде,
- а Сабий жукѳлайды бешикде,
- б Сабыр ушакѳ – эски, жангы,
- б Кече тюшдю, атды тангым...
- а Алай а жокѳдула чекле.

- а Жауар кѳарамайын кечге,
- б Мудах хапар айтыр манга
- б Сау кюн, ингир, кече, тангда...
- с **Жауун жауады** тѳгюлюп.

- а Сабий жукѳлайды бешикде,
- а Кючюк кѳарайды тешикден.
- б Ол энди, жауунну танып,
- б Юрюп турур, аны жанып.
- с **Жауун жауады** кюкюреп.

Онтѳрттизгин назмулада **Онегинни строфасы** деген ангылам да жорюйдю. А. С. Пушкинни «Евгений Онегин» деген поэмасы назмучулукѳну бу тюрлю жоругѳу бла жазылгѳанды: **абаб ссдд егге гг**. Мында уллу орус поэт эки ѳлчемли назмуланы **ямб** тюрлюсюн (басым экинчи бѳлжюмге салынады, ызы бла басымлы бѳлжюм бла басымсыз бѳлжюм кезиулешип келедиле) хайырланады.

а	Кѳобуз согѳаса сен анда –	- / - / - / - /
б	Узакѳды, бек узакѳ ара.	- / - / - / - /
а	Алай, аны эштип, мында	- / - / - / - /
б	Турабыз биз да от жагѳа.	- / - / - / - /

- с Кюнню жарлы этип кюйю,
- с Бийик кёкде жанды, кюйдю.
- д Айгъа къара тамгъа тюшдю –
- д Сезим бизден къайда кючлю!

- е «Сюйдюм!» – деди да шош эрттен,
- г Жарыкъ этди тауну, тюзню.
- г Жолу жууукъ эди кюзню!
- е Кюйюп, алай кетди кетген.

- г Жашау барады шош, женгил,
- г Ингир кюнден ала ингил.

Онбештизгин назмула

Онбештизгин назмучулукъда Европада назму къурау-ну **рондо** деген тюрлюсю кенг хайырланылады. Аны схемасы былайды: **аабба аббс аббас**.

- а Аллахдан келген сезим,
- а Санга жетмейин сёзюм,
- б Шош къарайма ингирге –
- б Ашыгъады келирге –
- а Жокъду жокъ анга тёзюм!

- а Мен а не? – Къарай кёзюм...
- б Сени энтта бир кёрсем...
- б «Нек?!» – демез эдим, ёлсем.
- с Не тансыкъ болгъанма мен!

- а Тынгылап тургъан сёзюм,
- б Санга энтта тюбесем,
- б Сени энтта бир кёрсем,
- а Сакъламаз эди, тёзюп...
- с Не кечге къалгъанма мен!

Сонетни юсюнден толуракъ

Назмучулукъда *сонетни* кѣп тюрлюлери тюбейдиле. Башда саналгъанладан сора да сонетни *башы тюбюне бурулгъан, триолет бла октавалы, кодалы сонет* деген эм башха тюрлюлери жюрюйдюле.

Башы тюбюне бурулгъан сонетде биринчи эки ючтизгин келедиле. Ызларындан а эки тѳрттизгин. Башы тюбюне бурулгъан сонет формалы назму бу схема бла жазылады: **ссд** еге **абба абба**.

с Жюрекни кийимича – насып,
с Мен андан (айланалмай жарсып!)
д Ариуун излегенме аны.

е Къууансам – байрамгъа баргъанлай,
д Ачысам а – кюеди жаным!
е Жюрекни халлары да – алай.

а Озгъаны уа – жылы, багъалы.
б Эсгериу не татлыды жаннга!
б Минг кере къайытама анга.
а Ол ариуду – накъыш тамгъалы.

а Жюрегим а неден сагъайды?
б Жырлары, ийнары – къанатлы,
б Айтханы, оюму да – татлы...
а Къалгъаны уа кюйдю, саргъалды.

Триолет бла *октавалы сонетде* биринчи тѳрттизгин келеди. Ызы бла – эки экитизгин. Аланы ызларындан а – тѳрттизгин. Назму экитизгин бла бошалады (**4+2+2+4+2**). Къуралыу халы уа былайды: **АББА аб АБ** абаб **сс**. Уллу харфла бла берилген тизгинле къайтарылып келедиле.

А Сүймекликни, керти болса,
Б Чагъы да тенгди ёмюрге.
б Аты узакъды ёлюмден
А Сүймекликни, керти болса

- а Жанынг кюнден, айдан толса,
- б Аны бир тынчды кёрюрге.

- А Суюмекликни, керти болса,
- Б Чаггы да тенгди ёмюрге.

- а Алай аны бир зат жойса,
- б Атлам къалады ёлюмге!
- а Сансыз, эс бурмайын къойсанг,
- б Артда... тапмазса кёрюрге.

- с Суюмекликни жолу – жарыкъ.
- с Кёзюн къаматмасын барлыкъ.

Кодалы сонетге даггыда **къуйрукълу** (хвостатый) сонет дейдиле. Мында төрели сонетге даггыда бир энчи тизгин кьошулады. Аны къуралууу былайды: абба баба абб ааб б.

- а Къач келсе да, жылыды манга,
- б Жылытханды бояу жарыггы,
- б Биз турмазча андан тарыггып,
- а Хатерсиз деп жоргъа заманнга.

- б Бу жылы бояула жарытып,
- а Мен чыгъама къачхы орамгъа.
- б Саггышым а, эртте арытып,
- а Базына жанымы тонаргъа,

- а Кюрешеди мени жоаргъа!
- б Мен а не – аны чарс къанаты
- б Юйренгенди жанны къанатып...

- а Мен кюннге жанымы бояргъа,
- а Бу къачны жарыггын къояргъа
- б Кюрешеме, келеме къайтып...

- б Жыр этип, да турлукъма айтып.

Сонет кюрен (венок). Назмучулукъну бу тюрлюсю
14 назмудан кьуралады. Хар назмуну ахыр тизгини жангы
назмуну биринчи тизгини болуп келеди. Ол аланы бирлик-
лерин, бир бирине тагъылып келгенлерин кьргюзтген
шартды. Назмуда тизгинле башха тюрлю кезиу бла кьайта-
рылыргъа да боладыла.

1.

Таурухлагъа кирген атынг,
Кетип кьалалмайын батып,
Жюрегимде урады шош.
Андан башха хар не да – бош.

Мен ажайып, билгич тьююл,
Алай кенг этмеди кюйюнг.
Жюрек, акъыл да – айланма,
Жазыу, кьадар да – сайлама.

Булут жапхан эди кькню
(Адам кьереди не кьпню!),
Дунияла арасында.

Жюрегимде жанады от,
Сагъышларым, болалмай тот,
Кирип чарсла кьарасына.

2.

Кирип чарсла кьарасына,
Анда – кьайгъы таласында –
Кьайтама мен эсгериуге –
Эртте кюнден келиучюге.

Анда хар не да – жашаулу.
Алай болады башлауу
Умутлагъа элтген жолну...
Ажымлыкьдан этек толу.

Адамланы жулдузлары –
Кюйгенлери, учузлары –
Жерге агъадыла кькден.

Анда тутурча болсала,
Айдан, кюнден да толсала,
Жарыкъ болур эди кѣпге.

3.

Жарыкъ болур эди кѣпге,
Сайлауладан ариу ѳтген
Ариу этерча къадарын,
Аллах кѳрюрча мадарын.

Нечик сейирди: жашлыкъда
Урузала да ашлыкъда
Шинжисизлей ѳсген сундум,
Кюнню ызын тутуп къуудум.

Алай аны жетген къайда?
Тюшеди акъ болуп майда
Шашхын къышны жылы къары.

Кѳрюп турса да жүрегим,
Анга болалмай юйренип,
Айтады кюй – кюйген сарын.

4.

Айтады кюй – кюйген сарын
Биргесине Басхан тары,
Ата Къара ташха туман,
Шулпу этеди – жан бургъан!

Жилиямугъумуду кѣкню? –
Кѳрюп турады ол кѣпню.
Турдум аны бла бирге,
Юйге ашыкъмай кирирге.

Чачым узун болса скойюп,
Эртте жырлап, ойнап-кюлюп,
Жауун къатыш чапханма мен.

Эртте эди, эртте-эртте,
Андан бара, узакъ кете,
Насып деп, не тапханма мен?

5.

Насып деп, не тапханма мен?
Эшигими жапханма мен
Къайтып-къайтып эссизликден,
Узакъ тура бетсизликден.

Шибияла уа тюйдюле,
Умутларым да кюйдюле.
Алай насып деген барын
Айтып тургъанды къадарым.

Сен кюзгюсю эдинг аны,
Эрип бара эди жаным...
Башха тюрлю болмаз насып.

Анга къонса да букъучукъ,
Анга тюшсе да булутчукъ,
Ёлюп къалыр эдим, жарсып.

6.

Ёлюп къалыр эдим, жарсып,
Аны кёрмез тангны чарсы
Ачыкъ айта туруп кюйле,
Жанны бура туруп кюлге.

Ийнан, кимни да къыйнады
(Аны хар ким да сынады!)
Сюймекликни тасхалыгъы.
Андан мылдыды жастыгъым.

Тюшде кёрсем а мен сени,
Артда терслейме кечени –
Неге эди алдагъаны?

Бирде аны къысхалыгъы,
Келген, кетген тасхалыгъы
Унутдура къайдагъымы.

7.

Унутдура къайдагъымы,
Тюе жауун чардагъымы,

Сагъыш этеме кесимлей,
Бир кѣп зат кетмей эсимден.

Кюн, ай бирге болгъан толкъун
Туманлада сала жолун...
Не сен, не менми ажашдыкъ?! –
Не акъылсыз эди жашлыкъ!

Болгъан эсе да ол бир чакъ,
Къуууп жеталмайбыз, чапсакъ.
Бизден башха аны жолу.

Ары кетгенди ол, кери,
Бизни уа аллыбыз – бери.
Кюнню элталмады къолум.

8.

Кюнню элталмады къолум.
Тѣзсем, болур эдим онглу,
Тутсам, элтмез эди чарсха...
Биргесине кетсем – Гъаршха!

Ол суймеклик деген анда
Болгъанына ийнаннганла
Жерде турадыла жашап,
Тилеклери тангны башлап.

Суймекликни къуугъан къайда?
Аны жетер кибик тайла
Аллах жаратмады жерде.

Бузну, желни къанатлары
Аязланы къанатханын
Къадар келемиди тергей?

9.

Къадар келемиди тергей
Ненчауланны берди желге,
Суймеклиги этип жалан?
Керти зат азды, кѣп – жалгъан.

Жюреклени жараларын
Байлай, эски хапарларын,
Таурухларын айтады ай
Бирем-бирем, къатлай-къатлай.

Болушурукъмуду жаннга
Ол ай, атла санагъанда?
Кёзню къысдырмайды кече.

Сюймекликни тасхалыгъы,
Кёзден кетген башхалыгъы
Билемиди жүрек эхчей?

10.

Билемиди жүрек эхчей,
Жолда къалдырмайын кечге,
Эрттеледен келген жомакъ,
Эсни, жанны эте омакъ?

Халал, жаланды ол кёпге,
Умут, жылыу, жарыкъ тёге,
Бёлейди ол сагъышланы... –
Терслик, тюзлюк къагъышханы.

О сюзмеклик, сени ючюн
Этеди тас адам кючюн,
Акъялманла да шашдыла.

Жомакъ, таурух да жапсармаз,
Отдан алып, суугъа салмаз...
Сенден анданмы къачдыла?!

11.

Сенден анданмы къачдыла,
Юйле, кюйле да чачыла,
Суугъа кетген ариу къызла?
Барадыла жулдуз ызда.

Кёкде жашайдыла ала.
Жерде уа кёп къаугъа, жара.
Жауун – къызла жилимугъу...
(Тузлуду жер билимугъу!)

Патчахланы да кюйдюрген,
Кюйсюзлени да сюйдюрген –
Алай сейирди дуния.

Ыразылыкъ, алгыш да бар.
Насып суйген... бирде табар!
Адам ишлейди юй – уя.

12.

Адам ишлейди юй – уя,
Ары жылыу, жарыкъ жыя,
Оту жарырча жүрекни...
Алай а... ол да кюй этди!

Сюймеклиги – ачы, татлы...
Тилек болган эди атынг!
Махтау – сени, жарсыу – аны...
Сенсиз... чыгъар эди жаны!

Жангызды ай, жангызды кюн,
Алай чагъады ненча гюл!
Алай турлукъду ёмюрге.

Сен-мен сунганча, аз туююл
Насып – бу жер аны юйю.
Буйрукъ келирми кёрюрге?

13.

Буйрукъ келирми кёрюрге?
Алай келеди ёмюрге:
Патчахлыгы бар да – факъыр,
Сюймеклиги этсе такъыр.

Аны кёре, биле келген –
Кёкге жууукъбуз биз жерден!
Арабызда уа... – туманла,
Жолну кёргюзтмей турганла.

Байлыкъ, ахча да болушмаз,
Насыбынга насып къошмаз...
Сюймекликни жолу – башха.

Ол кьоруулар эди сени,
Къанатында келип желни...
Аулайды кёп затны тасха.

14.

Аулайды кёп затны тасха.
Ийнаныуум келди... акъсай...
Акъыл тилер эдим... Кимден?
Сюймекликни къайда билген?

Къайда билген, жетди деп ол?!
Къайда билген, кетди деп ол?!
Алай киреди жүрекке,
Акъылынгы да кюй эте.

Анга керекмиди төре?
Кёме жерге, ата ёрге...
Андан сыйлы уа жокъ затынг.

Кючлюлери дунияны
Баям, биледиле аны...
Таурухлагъа кирген – атынг.

Кюрен (венок) назмуланы сонет болмагъан тюрлюлери аз жүрүйдю. Болсада назмучулукъда ол тюрлю жазыу мадар да барды. Хар бир төрттизгинни ахыр тизгини аны ызындан келген строфаны биринчи тизгинин къайтарады. Алай бла назмула (рефрен бла) бир бирге тагъылып келедиле.

Тюзлени юзмезича, исси
Къарамынг. Сен билесе кесинг:
Кюйдюреди, жанады жаным!
Бир кюнде бир бошармы жанып?

Бир кюнде бир бошармы жанып? –
От тюшгенди, къойгъанма танып
Сюймеклик дегенни къайгъысын.
Ол жукъгъан ауруулай жайылсын!

Ол жукъгъан ауруулай жайылсын,
Ол санга да жолла танысын!
Къыйналсанг, ийнанырса манга.
Кёрейим бир, тапсанг дарманла.

Кёрейим бир тапсанг дарманла...
О, бизничала кёп аламда! –
Кёзлени жарытады сёзюнг!
Элеклей тешилгенди тёзюм

Элеклей тешилгенди тёзюм
Тюйдюрюп, жаматып да кёрдюм –
Жокъду жокъ тансыкълыкъ чёкдюрген,
Сенсе сен жилимукъ тёкдюрген!

Быллай, мынга ушап, къайтарыу бирге къошуп келген назмуланы тюрлюлери кёпдю. Алагъа *магистрал кюрен* (венок) дейдиле. Баям, бир ыз бла баргъанлары себепли аталгъанды алай.

Магистрал кюрен мадар бла жазылгъан назмуланы бир тюрлюлери буду:

Мен айтама жырла аязгъа,
Ол киреди бизни арбазгъа,
Къууанады, чабады ойнай.
Олтурама, турама ойлай.

Тансыкъданмы? Келип биразгъа,
Нёгерлик эталырча жазгъа,
Шууулдайды терек бутакъда.
Ма барады, къара, бусакъгъа!

Чагъарыкъ жазланы кёрюрге,
Алагъа жылыуун бёлюрге,
Ол сюеди, учады алай –
Сююнчю хапарын айтханлай.

Кюн къаллыкъды мында ёмюрге,
Жазлада эл-элге тёгюле.
Айтырыкъды хапар ингирге,
Боярыкъды жерни ингилге...

Мен айтама жырла аязгъа,
Тансыкъданмы? Келип биразгъа
Чагъарыкъ жазланы кёрюрге,
Кюн къаллыкъды мында ёмюрге.

Ахыр төрттизгин алда келген төрттизгинлени биринчи тизгинлеринден кьуралады.

ШАРКЪ НАЗМУЧУЛУКЪНУ МАЛКЪАР ТИЛДЕ ЮЛГЮЛЕРИ

Шаркъ назмучулукъну бир тюрлюсюне *газель* дейдиле. Аламат ариу эшитиледиле газелле. Газель назму экитизгинледен кьуралады. Быллай назмулада экитизгинлени саны 12- ден 15-ге дери барады.

Кьууанчым желни къанатында
Кюн бла тенг учады атында.

Жюрегим сюеди жанындан.
Соймеклик татлымыды андан?

Тюшюмде, булут болуп кемеңг,
Таныдым: ол сен эдинг – келген!

Сен, тюшюп жашил арбазыма,
Къайтардынг озгъан жазларыма.

Юсюнгде шаркълы суударийле,
Ушадынг мёлек духбарийге.

Жукъумдан чыгъалмайын турдум,
Мен санга ариу жырла кьурдум.

Орфейден ариу эди ёнюм,
Шауайдан женгил эди кёлюм.

Агундам эдинг мени эртте,
Билегинг жолну жарыкъ эте.

Жукъусуз чыгъа эдим тангнга,
Жылкыыла сюре эдим... санга.

Оюnum да кѣп эди мени –
Жокъ этдим талай эмегенни...

Сыбызгъы сокъсам а ингирде, –
Ёлгенле къоя кешенеле...

Суймеклик, къанат таууш этип,
Сен турдунг, къалалмайын кетип.

Ёмюрле озадыла ансдан,
Жарыгъынг эримейди чарсда.

Барлыгъынг иги эди сени –
Жарытдынг къара кечелени!

Эсгериу, эсни къанатында
Сен учаса кюн атларында...

Сени кѣргюзтген тюшлени
Игиди кѣкден тюшгени.

Тюшде мен, тутуп къолунгдан,
Барама кюнлю жолумда.

Толады гюлден къучагъым,
Келеди кюннге учарым.

Алабыз къанат биргелей,
Женгле бир бирге тийгенлей.

Учабыз, учабыз кѣкде,
Ол кюн къызартхан бийикде.

Жашау а – женгил эм ариу!
Къайдан да чыгъады къарыу?!

Жарсыу да кетгенди эрип,
Кѣкню чууагъымы женгип?!

Булут а, узаймай кенгнге,
Учады къая тенгинде.

Сарыды къая – къадама!
Къарайды чакъгъан аламгъа.

Учабыз, учабыз бирге...
Тюшом а керек кетерге...

«Ашыкъмасын! – дейди эсим, –
Кетсе, мен къаллыкъма кесим!»

Кюеди жаным эрттенде,
Ол тюш чарслагъа кетгенде.

Шаркъ къыраллада газельни аа ба са ба аа ба са ба
деген схема бла къуралгъан тюрлюсю аслам жюрюйдю.
Бизде уа ол къалай айтыллыгъына бир къарайыкъ:

а Жаннет чыпчыкъ жырлайды агъачда.
а Алай болады жап-жарыкъ къачда.

б Алай аны тилин билген къайда? –
а Аны жаны, кёлю, сууу башха.

с Алай татлыды ауазы аны!
а Салады жан, къонуп Къара ташха.

б Аны жыры татлы эди жайда.
а Балгъа ушап къалды сары къачда.

а Тангны мудах халы бугъа, къача,
а Кюнню кёзю туманланы чача,

б Сырын айтыр да жүрегим айгъа,
а Тюшер кюнлю булут бла агъачха.

с Санар жүрек эзде къойгъан затны,
а Къарай жана, къанай тургъан къачха.

б Учар, минер да ол жары тайгъа,
а Узакъ гъаршха жангы жолла ача.

Газельни бир тюрлюсюне *тарджибанд* дейдиле. Ол бу схема бла жазылады: аа аа ба сс аа аа ба сс.

- а Атынг келеди да жырдан,
а Кюнлю окъа – аны сыркъан.
- а Нюрюнг – тюшген кибик къырдан,
а Кёзню, жанны да жарытхан.
- б Алай ариуду сыфатынг! –
а Кёзню жапдырмай, арытхан!
- с Кюнню кёзю, тохтап, къарап,
с Батады кеч, жүрек къыйнап.
- а Сенден не кёпдю тарыкъкъан –
а Сокъур болкъанды жарыкъдан
- а Санга эс, кёз да къаратхан.
а Къалай сейирди Жаратхан!
- б Кюннге ушап къалып атынг –
а Къобуз да, саз да таралтхан.
- с Къатлап излейме кёрюрге,
с Кёрюп, хазырма ёлюрге.

Къасыда деген сёз малкъар тилде да жүрюйдю. Ол бизге шаркъдан келгени баямды. Къасыда назмучулукъ да газельни бир тюрлюсюдю. Тёрели къасыда бу схема бла жазылады: аа аб аб аб аа аб аб аб.

- а Къарамым байламлыды сени бла,
а Келгенинг, кетгенинг, эсебинг бла,
- а Аязла тийгенде женглери бла.
б Эслегенме аны эрттеде,
- а Жулдуз, ай да жарыкъ тенглери бла
б Къаяла башына эннгенде.

- а Аланы асламы — иеси бла,
- б Кюйдюле адамла кетгенде.

- а Бирлешеме кёкню желлери бла,
- а Жулдуздан, ай-кюнден келгени бла.

- а Шош булгъайды насып женглери бла,
- б Мен санга жыр, назму этгенде.

- а Бу жерге бир кюнде келгенинг бла,
- б Мен насып ёрюне жетгенде,

- а Жердегин да, бийик кёкдегин да
- б Сен ушайса бирге этгеннге.

РУБАИ. Тёрттизгин назмуланы шаркъ дунясындан келген тюрлюсюне *рубаи* дейдиле. Рубаи бизни *неггерсиз рифмалы* назмубузгъа ушайды. Рубаи деген сёз араб тилден *тёртленген* деп, алай кёчюрюледи. Аны 1-чи, 2-чи, 4-чю тизгинлери рифмаланадыла. Хар тизгин да кеси аллына ниет, философия магъананы тутады.

Рубаини тюрлюлери кёпдюле. Аладан бири бу схема бла жазылады: **ааба**.

- а Жашауну терен болуп суу,
- а Тарыхда ол кёп затны жууду:
- б Сабийни, аскерчини къанын...
- а Шо анда да тазалай турду!

- а Адам кетсе, сёзю къалыр,
- а Ол ёлгенни жерин алыр.
- б Аны ючюн ариу болсун.
- а Алай болса, узакъ барыр.

- а Сырма алтын – айтханынг,
- а Къууанч бере къайтханынг,
- б Алдауларынг – эскиле...
- а Кёреме кюн батханын.

- а Игилик, мингленир да, къайтыр,
а Ёмюрле ётгенде да, айтыр
б Атынгы жангыдан бу жерде,
а Игилик бла бир жан сагъыныр.

- а Эсгериу не татлыды, келсе!
а Сансыз этме – иги эслесенг,
б Ол байлайды бирге ёмюрле!
а Айт угъай деп, мен терсме десенг.

- а Бар иги зат къалады эсде,
а Ол керек кезиуде этилсе.
б Не зауукъ затды ол, хычыуун –
а Игилик узакъгъа эштилсе.

- а Суюмеклик бийлеген кюнлеринг,
а Къууанчынг не чексиз кюйгенинг –
б Барысы да къаллыкъды эсде.
а Биргенге уа – керти суюгенинг

- а Тюзлюк, терслик да бир жолну барып
а Турадыла жүреклени жарып.
б Бирден айырыргъа уа аланы
а Болалмайбыз, къарыуубуз тарып.

- а Жашау жолу бла келгеннге,
а Иги-аман дей билгеннге
б Къалай къыйынды жашагъан!
а Андан турабыз элгене.

- а Жарыкъ да, кюн да – Аллахдан,
а Нени да олду жаратхан.
б Нечик иги этгенди ол!
а Сакълармы энди палахдан?

Рубаини экинчи тюрлюсюне *квадрат рифмалы* деп да айтадыла. Ол бу схема бла жазылады: **аааа**.

- а Дунияны кючлюлери бирден
- а Кюрешдиле тюзлюк излеп жерде...
- а Алай бирле олтурдула төрде,
- а Башхалары уа – ахырат көрде.

- а Нечик ариу тиеди кюн!
- а Нечик ариу чагдады гюл!
- а Иги иш эт, ойна эм кюл,
- а Аллах болсун санга ёкюл!

Рубаини ючюнчю тюрлюсю уа кьарачай-малкьар адабиятта жорюген нёгерсиз (холостая) рифманы кьура-лыуун кьайтарады. Кеси да бу схема бла жазылады: **абсб**.

- а Кючлюлеге оноу этерик аз.
- б Анга хар ким да бирча болалмаз.
- с Тоханагъа керекди тиреуюч.
- б Алай болса, бир жан да оялмаз.

- а Къарыусузну кьыйнагъанда жанын,
- б Мёлеклеринг кетедиле кенгнге.
- с Ёнгелерге бир ёчдюле ала –
- б Кечмез затны кечалмайын тенгнге.

– Шаркъ назмучулукуьда 4-10 алтытизгинден кьуралгъан назмуну бир тюрлюсюне *муссадас* дейдиле. Муссадас философия назмучулукуьда аслам тюбейди. Хар алты тизгин бир төрттизгин бла эки тизгинден кьуралады. Биринчи эки тизгин назмуну ахырында кьайтарыладыла.

1.

Кюндюз сен – кюн, кече уа – ай,
Кёзюнг, сёзюнг жарыкь алай.
Мутхуз болады жарсыуум,
Сени көрген кюн, асыуум.

Кюндюз сен – кюн, кече уа – ай,
Кёзюнг, сёзюнг жарыкъ алай.

2.

Сени жулдуз сюрюу сюйдю!
Сени ючюн бирден кюйдю!
Жерде адам а не – букъу!
Мени эртте кьойду жукъу.

Сени жулдуз сюрюу сюйдю!
Сени ючюн бирден кюйдю!

3.

Санга къарайдыла кенгден,
Душман болгъандыла тенгле.
Сени бёлюрча, жокъ къарыу,
Алай ариуса сен, ариу!

Санга къарайдыла кенгден,
Душман болгъандыла тенгле.

4.

Тюбешиуум – дары-дарман,
Жюреклеге жара салгъан!
Сюймеклигим болсун сени,
Тынчлыгъымы къайтар мени!

Тюбешиуум – дары-дарман,
Жюреклеге жара салгъан!

5.

Ёлсем иги эсе санга,
Иесе сен менде жаннга.
Аны айтама жюрекден,
Алай не тынчды кюерге!

Ёлсем иги эсе санга,
Иесе сен менде жаннга.

Шаркъ назмучулукъну мухаммас деген тюрлюсю уа сегиз бештизгин назмудан къуралады. Биринчи беш тизгин бир рифма бла келедиле. Ызы бла келген бештизгинледе

рифма тюрлю-тюрлю болургъа болады. Тизгинлени ахырларында къайтарылгъан сёзле (редиф) терк-терк тубейдиле.

1.

Шарх-шарх болуп жанарма мен,
Балли болуп чагъарма мен,
Сары жолгъа агъарма мен,
Санга жырла тагъарма мен,
Шаудан болуп, жырларма мен...

2.

Жукъум кетгенди да кери,
Аны жыялмайма бери.
Болуш манга, сюе эсенг,
Сюймекликни биле эсенг,
Андан насып излей эсенг...

3.

Диним-тиним да – кесингде.
Кетип къалалмай эсимден,
Мени къыйнайды къарамынг,
Мени сынайды къарамынг.
Кенгнге къарайма таралып.

4.

Башым шашханды да сенден,
Тилейме мен къачхы желден:
Ол келтирсин деп ёнюнго,
Ол не насыпча кёрюнюр! –
Сакълап турама ёмюрню.

5.

Жапсарыуум а – узакъда,
Жаным тюшгенди тузакъгъа.
Алай, сени ючюн сынап
Турсам да мен сейир азап,
Айтмаз эдим бир сёз, къыйнап,

6.

Эсгериуум – ариу, женгил,
Къайгъыланы жояр, женгип.
Къарамынгы урларма мен,
Аны кюннге тутарма мен,
Сени тейри сунарма мен.

7.

Сендеди бар кьюанч, жарсыу.
Манга болурмуса асыу?
Жырым жырлай, жана, кюе,
Барады кюн таба, сюе,
Къонады, от болуп, гюлге.

8.

Чагъады гюл болуп сёзюм.
Мен минг ёмюр келдим тёзюп!
Сагъышларым уча санга
(Сенден ахшы къайда жаннга?!),
Кюнде кюе жарый, жана...

АНА ТИЛИБИЗДЕ НАЗМУЧУЛУКЪНУ ЖАНРЛАРЫ

Башында айтылган жорукълагъа кёре жазылган назму тизгинлени жанр башхалыкълары кёпдю. Назмучулукъ кёп тюрлю жанр энчилик кьюрайды: одала, сонетле, элегияла, романсла, балладала, реквиемле, ийнарла, жырла, зикирле... Жанр энчилик назму не затны юсюнден, къалай жазылганына кёре болады.

Назмучулукъда бек баш жерни *лирика* алады. Лирика «Лира» деген сёзденди. *Лира* деб'а къыл къобузгъа айтхандыла. Артдан-артха адамны ич сезимин ачыкълаган назмула бары да лирикагъа саналып келедиле.

Лирикагъа кёп тюрлю назму сыйынады: сезимлени, табийгъатны юслеринден, философия, инсан, дин назмула. Бек башы – бу назмула бары да дуниялыкъгъа суймекликни юсюндендиле.

Суймеклик назмула адамны бек сукъланчлы сезимини юсюндендиле. Алада суймекликни баш ышанлары: тюбешиу, айырылыу, тансыкълыкъ сезимле суратланадыла.

Мен суйгенча суймеди бир жан,
Сюейим десе да, болалмаз.
Къыл кёпюр эди ол мен барган –
Солуюм десенг, солуюлмаз!

Ким биледи, не дерин къадар,
Кюн – жуууукъду, къыш къайда узакъ.
Айт, сёзюнг манга алай жарар –
Бир бирни кёралмайын турсакъ.

Мен барама ызынгдан атлап,
Сен алгъа кетгенсе, ашыгъып.
Атынгы айтама да къатлап,
Кюн кёзю жилийды жашырын.

Сен мени умут тауум эдинг!
Оюлуп къалай къалалыр тау?!
Жазыуум шуёх жауум эди –
Сен кетгенсе, мен турама сау!

Мен суйгенча суймединг, баям,
Сен, суйсенг, кетмезенг кечеге.
Къыл кёпюр эсе бу мен баргъан,
Бусагъат керекме жетерге.

Мудахлыгъынг жарсыу салды манга,
Тиеди кюн, жылытмайды жерни.
Ол саргъалып чыгъады да тангнга,
Бошламайды аны къая эрни.

– Кетермисе мени бла бирге? –
Шайтан аяз чабады аллымда,
Къанатлары женглериме тие.
(Нёгер болсун шо ол да къанлыма!)

Жаным тилейди:
– Ёл биргесине!
Сени бла кетсе, тюкге кёрмез! –
Эски таурух тюшеди эсиме:
Минг жыл озса да, суймеклик ёлмез!

Жомакъ болуп, не жыр болуп къалыр,
Таукел эте ёмюр тиклеринде.
Суймекликни татлы, ачы балын
Бередиле керти суйгенлеге.

Сени бла ёлюр насып кьайда?!
Жашар насып да болмады бирге.
Жауады кьар, ауур тюше майда,
Жюрегиме кьара сууукъ ие.

СЮЙМЕКЛИКДЕН ЖАРЫЙДЫ ТИЗГИНИМ

Сюймекликден жарыйды тизгиним,
Санга назму сёз, жыр да тизгиним
Кюнден толуп, кьышны этеди жай!
Нечик татлы, ачыды бу жашау!

Ёлюмсюзлюк учады биргенге.
Алай болур сюеме дегеннге.
Кёкню кьачы жашайды жүрекеде,
Игиликге тохтамай юйрете.

Насып ёрюн сынай келди суйген,
Эсгериуден кьатлап тухтуй туйген.
Сени ючюн болур эдим омакь,
Алай жомакьса сен – эски жомакь.

Жерге, кёкге да жан салгъан жомакь!
Сени бла биз жарлы, факъыр болмакь.
Сен сау турсанг, суйгеними аты
Кирир ары – айтылгъаны татлы.

Жанны, санны Аллах топуракъдан,
Нюрден этди кьошуп, башха жукъдан
Кьатышдырып кюрешмей – тюз алай...
Жашайма мен, нюрден жаным кьамай!

Ариулукъну бийлик жерин излей,
Сагъышымда санга алгъыш тизе,
Барама сакъ кюнню жарыгъында.
Ийнанганлай узакъ барлыгъыма.

Шахар орам болгъунчу кьарангы,
Тас этмейин жүрьюме араны.
Сюймекликден жарыйды тегерек.
Кьышда чагъады акъ бюркюп терек.

Табийгъат назмула назмучуну табийгъатха къарамын, аны бла байламлыгъын ачыкълайдыла. Бу тюрлю назмучулукъ суратлау дунияды.

Терезени ары жанында
Акация турады къалкъып.
Аны жалан бутакъларында
Къудорула жабышып къалып.

Жаз башында ол ариу чагъар,
Жашилетек болуп, сюзюлюр,
Акъ гюлледен сыргъала тагъар,
Духбарийден толтура юйню.

Биргесине жангырыр умут,
Иги затха ийнаныр жаным.
Бир кёп турдум, аязла улуп,
Жютю болуп орагъы айны.

КЮЗ АРТЫ

Сары-къолан агъачха
Къачхы шулпу киргенди.
Жылы кюн, андан къача,
Алтын чачын ийгенди
Бусакълагъа, таллагъа,
Артиш, къая жанлагъа...

Туман, аны букъдура,
Къалын тюшюп жатады.
Агъач къачхы жукъуда
Тюшлерине батады –
Кюнню кёзю бугъуннган,
Къарлы сууукъ урдургъан.

Кюнлюм бетде уа, тёшде,
Эрттен чыкъла – къырмакъла.
Бирден бирден кюреше,
Къыш боярыкъды акъгъа
Къаяланы, жолланы,
Тёппелени, къолланы...

Философия назмула жашауну, адамлыкъны, игиликни, аманлыкъны юсюнден ёмюр-ёмюрледе таркъаймагъан сагъышланы къайтарадыла. Инсан лирика бла дин лирика жанрда жазылгъан назмула философия назмучулукъгъа жууукъдула.

НЕЧИК КЪЫСХАДЫ ЖАШАУ!

Узакъ, жууукъ ханлыкъланы,
Уллу, гитче да халкъланы
Заман черек элтип кетер,
Бизни да къум, юзmez этер,
Жаяр тюзге не къырлагъа,
Жаяр тенгиз жагъалагъа...

Къаллыгъ'а не? – Къаллыкъды жыр,
Анда ёзек тасхады, сыр.
Макъам къаллыкъды таулада,
Салам айтырча саулагъа
Кетгенледен, озгъанладан –
Ол былайда болгъанладан.

Нечик къысхады бу жашау!
Адам улу этерча дау –
Жулдузланы узакълыгъы,
Амалыбыз тузакълыгъы
Бир жарыта, бир жангылта,
Кёкге десенг, жерге ата.

Бир кёпдю деп айтадыла къадарны
Бизден узакъ насып берген мадары.
Алай болмаз сансыз кёбю, артыгъы,
Жетер эди манга да бир къыйыры.

Жетер эди тепсеучюге болушу,
Жарыкъ нюрю кереленип, къошулуп.
Фахму, хунер табар эди жырлаучу,
Ёню бла жарсыуланы алдаучу.

Поэтлеге тийишлиси жетишип,
Сонетлени татар эдик жемишин.

Сабанчыгъа чынтды юлюш берилип,
Ызлар эди баразасын, керилип.

Кёп болганда насып деген гъаршлада,
Кирмез эди аман сагъыш башлагъа,
Жарыр эди таула нюрю къойчугъа,
Къарсын къагъар эди тою тойчугъа.

Уллу Аллах алай болсун дегенде,
Чабар эди насып тангы кенгледен...
Башха тюрлю болду буйрукъ къадаргъа,
Алдан болуп, жазыу суюдю алдаргъа.

ЖАШАУ

Жашау, сени тилеп алган къайда?
Бизге кесинг саласа сен жанла.
Элтесе боранда, айланмада,
Жарыкъ тойда, къызыл байрамлада.

Жазны кюню жарыкъды деп, алдап,
Таукелликге къууанч къанат жалгъап,
Терек да, жан да бирча чакъганда,
Сен жаудурдунг кёкден сууукъ къарла.

Жайны кюню узунду деп, алдап,
Биз, эс этип, башлагъанда санап
Кёрдюк: аныча, терк кетген зрип
Болмаз жерде, кюзню кюню келип.

Къачны кюню монглуду деп, алдап,
Анга къурлай келгенбиз, сен тала-
Жол юзюлюп, къайталмайбыз артха.
Ушаймыды ол сен айтхан затха?

Къышны кюню къысхады деп, алдап,
Тураса сен, бийик таудан къарап.
Узунду ол, череклеге ушап, –
Ачып анга эсгериуле къучакъ.

Инсан назмула Ата журтубузгъа, миллетибизге сюй-меклигибизни, анга къайгъырыубузну юсюнден сагъышладан туадыла.

ЖАШАЙБЫЗ БИЗ

Жашайбыз биз, жарсый, кюе,
Тюзлюк къаты болса сюе.
Алай... Къайдады ол насып?
Чарсда букъгъанчады, къачып.
Сюдю, даучу да – «эслиле»,
Таурух-хапар да – эскиле.
Къадар, алгъынча, – базманда,
Юлюш чыгъады «къазгъаннга».

Терсле узакъдыла, узакъ,
Тюзню юйю – чалдиш, тузакъ.
Сатылгъаны, тюз малча, бет
Болуп къалды бизде адет.
Ётю барла кетип бизден,
Къалгъаныбыз – жомакъ тизген.
Эсли чыкъса уа арада,
Ол акъ дегинчи къарагъа,
Созуп, тартып, ишлеп, ийлеп,
Анга бичакъ не тиш билеп:
«Бизнича бол, болсанг башха,
Башынг къаллыкъды сагъышха...» –
Деп, къоркъутур биреу, жаныр,
«Угъай!» – деген даугъа къалыр.

Былай турабыз, арада
Къара десек да къарагъа,
Ол тюздю демейбиз бирден.
Амал да жокъ алай дерге.
Бизге келишмеген тасха:
Алдау – туура, керти – таша.
Къырал, адам да бир бирге
Душманбыз энди биз дерге
Заман болгъан болур, баям.
(Не кёп гюнях этди адам!)
Нартла да жокъ арабызда –
Себеп этер жарабызгъа.

Беш Тау Элде төре да жокъ,
Чюйют, орус... – бары да токъ.
Жалан кьуралмайды таулу:
Эси, иши, сёзю – даулу.
– Бырناق кьайдан болдум? – десенг,
– Алайды, сен таулу эсенг!

Къыйын болгъанды кечинген:
Жазыу, къадар да – бичилген,
Ибилисни жетип къолу...
Кьайдан жарыкъ болсун жолунг?
Игилени жыкъгъан ёмюр
Бизни да кюл этер, кёмюр,
Бирде душман келип жояр,
Бирде кесингики сояр.

Жулдузлай бата тура атынг,
Бёлюнюп, кесек болгъан халкъым.
Эрликни тюшгенмиди хакъы? –
Таулулукъ барады шош батып,
Тилекни сыйдам этдим, айтып.

Игиси эртте кетген миллет,
Кесинге мадар кесинг да эт –
Игинги сайла да, баш бир эт!
Берекет, монглукъ да энди жокъ,
Айырып, жюзден бирингди токъ.

Чачылып барабыз, ажашып,
Келгенден мудах жюкню ташып,
Насыбы жарты – кьызынг-жашынг, –
Ким мында излейди къадарын,
Ким кенгде этеди мадарын.

Тилибиз... санап чыкъсанг, кёбю,
Жюрюютюр аны юч-тёрт төлю.
Ол ёлсе, бизге да шарт ёлюм.
Мудахлыкъ таулу жерни бийлер.
Хар таулу, анга ёмюр тиле!

Не жарсыуду бу болум бизге!
Къошалырма эс эсибизге,
Сакъ болурча биз кесибизге?
Заманны айтады атламы:
«Халкъланы кезиудю батханы».

Хар неге да табылыр сылтау:
(Нарт сёзюнг да, тюз алгъынча, сау!)
Биз – сансыз, къоншу этеди дау
Малкъарны бийик жерлерине,
Таууна, эски эллерине...

Жууукъда турабыз Сыйратдан,
Жаннетденми не ахыратдан?
Къутулур жол бармыды бизге
Атала журтлу жерибизде?

Марап атадыла, марамай,
Анда-мында жашчыкъланы.
Хапар айтадыла, къарамай,
Миллет, къырал башчылары.

Саутлары – не от, не окъду,
Жууукъчукъдан, кенгден – уучу.
Мында не тюз, не терс деп жокъду,
Этеди той шайтан тойчу.

Сабийлени марап атады,
Туугъан деп жокъду. Тууарыкъ
Къара къурум болуп жатады...
Кимге суйсенг – анга тарыкъ.

Адам артыкъ болуп къалгъанды,
Къорууларыкъ да жокъ аны.
Иблис ишин къолгъа алгъанды,
Къула тюзге жолла танып.

Къауум-къауум кетип барады
Жангы тёлю къара чарсха,
Таза кёзлю жашчыкъ къарайды,
Сейир этип, шайтан къарсха.

Жашчыкъ – ол тюнене ёлгенди,
Кеси да билмей сылтауун.
Халкъны къара кюню келгенди,
Кимге айтсын, барып, дауун?!

КЪАРТ БЛА УРУШ

Эсде къалмагъан уруш
Болмаз жер юслеринде.
Жашауу болуп буруш,
Къарт барып тюшлеринде
Къазауат алгъан жолну,
Ушкокну тутуп къолу...

Къарыусузду энди ол,
Шо алгъынча болалмаз.
Алай къоймайды бу жол...
Ол андан солуу алмаз. –
Кюрешеди, кюреше,
От да, окъ да юлеше...

Уянса уа – къууаныр,
Шош уюпду дуня.
Къолуна жугар алыр
Терекле орнатыргъа.
Чакъырыр да туудугъун,
Себер май ай урлугъун.

Дин назмула – зикирле къайсы халкъны да биринчи назму тизиулеринде сакъланадыла. Тейрилеге, Аллахха тилек этиу, сыйдам бола келип, назму халны алгъанлы, иги кесек заман озгъанды. Бу тюрлю назмулада Аллах бла адамны арасында ушакъ барады. Аллахны, аны ишлерин, файгъамбарланы махтау зикир назмучулукъну мурдорун салгъанды.

Кёкню, жерни жаратхан,
Бизни анга къаратхан
Уллу Аллах кесиди,
Аны чексиз эсиди.

Долайланы, кёллени,
Къаяланы, ёрлени
Аллах болду жаратхан,
Сайлап атла ататхан.

Кезлеулени акъдыргъан,
Гара суула саркъдыргъан
Уллу Аллах кесиди,
Аны чексиз эсиди.

Тереклени чакъдыргъан,
Гюл, чапыракъ такъдыргъан –
Ол Аллахны ишиди,
Аны сейир кючюдю.

Дини-тини биргелей
Жюреклеге киргенлей,
Аны бла атлайбыз,
Кюн-кечеде къатлайбыз.

Халал-харам танытхан,
Тангны къайтып жарытхан
Уллу Аллах кесиди,
Аны чексиз эсиди.

Жашау, ёлюм да берген,
Сууап-гюнях да деген,
Ол – кертичи, тюзлюкю
Ишибизни сюзюкю.

Зикир халда жазылгъан назмула малкъар тилде бек
кенг жюрюгендиле, бюгюн да жюрююдюле. Аланы къысха,
узун келгенлери да болады.

Тилек назмуланы (Аллахха айтылгъан сёзню) башха
тюрлюсю уа бюгюнлюкню лирикасында терк-терк тюбейди.

Санга тилейме эсенлик,
Уллу Аллах къабыл этсе.
Кече да, кюн да телесем,
Эштир мени, сёзюм жетсе.

Гюняхланы ауурлугъу
Кёзюн ачдырмайды тангны.
Дунияла дауурлугъу
Ёмюрлеге кирип къалды.

Андан болур ючюн азат,
Бу хакъ жолда барабыз биз,
Къууанч эте, чеге азап,
Сынау, хунер алабыз биз.

Уллу Аллах а – игилик
Излейди кюн сайын, этсек.
Амал, мадар да тилейик,
Бизге, скойюп, ол онг берсе.

Санга тилейме мен саулукъ,
Уллу Аллах къабыл этсе,
Жети къаты кёкден аууп,
Сёзюм Аллахыма жетсе.

Акъ назмулагъа азат назмула деп да айтадыла.
Нек десенг, назмучулукъну бу тюрлюсю рифма излетмей,
эркин жазылады. Рифмасы болмагъанлыкъгъа, бу тюрлю
жазылгъан назмуланы гыллыу кючлери, оюм къудуретлери
да барды.

Ингир.
Узакъ таугъа батады кюн.
Аны ызын ызлай барсам,
Санга тюбермеми
Анда?

Эрттен.
Чыгъады кюн бийик таудан.
Айланырыкъ болур жерде,
Жуунурукъ болур сууда...
Аны бла биргеме мен.

Баллада – ол бушуулу неда ажымлы болумну юсюндөн жазылган орта ёлчемли назмуду. Асламысында сюжет ызлы болады.

ЁМЮРЛЮК ОТ

Ёмюрлюк от жанады,
Ёчюлмез не онгмаз.
Гюллени кър жабады,
Басдырыб' а къоймаз.

Хорламдан мен кенгеме,
Кеч туугъанма, артда,
Алай мен да келеме
Ол хорлам парадда!

Элими жашлары бла,
Сау, ёлген да бирге,
Тауланы башлары да
Ёхтемлик кийгенде.

Мен келеме халкъым бла,
Ол Хорлам парадда.
Бар хакъым бла, къаным бла
Къызарта байракъла...

Мен Брестде урушханма,
Жыгъылганма анда.
Санларым кърушханды,
Атламазча алгъа...

Алай эс алдырады
Журтунгу жарасы:
Ол жаланда алдады –
Уланы – баласы!..

Узакъда, тутмакъда уа –
Не ариуду аты –
«Акъ Межгит» деп алайды –
Кюн чыкъмазча батды.

Къанымдамы келеди? –
Туудугъума аны –
Жазыучу жаш¹ ёледи...
Шургулуду жаным!

Тенгиме деп, Къайсын да
Этерикди кюйле.
Суратха къарасанг а,
Жарыкъбет жаш кюле.

Къагъыты, дефтери да –
Къанатлы жыйында.
Жазгъаны, этгени да –
Халкъыны сыйына.

Ёмюрлюк от жанады,
Ёчюлмез не онгмаз.
Гюллени къар жабады,
Басдырыб а къоймаз.

Ол кюнден мен кенгдеме –
Хамитни² ёлтюрген.
Илишан этгенде да,
Къарамы кётюрген.

Чукалай³ а тилейди:
«Сен къарама манга!
Мен аталмайма!» – дейди.
Тынч туююл... атаргъа.

«Жыгъылгъанма... Алай а
Сюркелдим окопда...»
(Излериқди ыннам а,
Ийнаналмай жокъгъа!

Табарыкъды артда уа,
Къурушуп санлары.
Бир гитче къагъытда уа
Эки сёз жазгъаны...)

¹ Хочуланы Салих.

² Мусукаланы Хамит – партизан.

³ Чукалай - фашист старшина.

«Къаным бюркмей турса уа,
Байласам жарамы...»
Къадар чарсды, мурсады! –
Тёгерек – къаралып.

Арбада келтирликди
Хамитни эгечи.
Къабыры кюнлюмдеди.
Эки сёз а – энчи:

Тукъуму бла атыды,
Жауунда кёгерип,
Ол шагъат къагъытыды
Ийманы, нёгери.

Мен аны бла келеме
Бу Хорлам парадда.
Мен аны бла ёлеме
Ол сууукъ окопда...

Ёмюрлюк от жанады,
Ёчюлмез не онгмаз.
Гюллени къар жабады,
Басдырыб а къоймаз.

Ода. Назмучулукуъну бу тюрлюсю халкъ жырла къурамлыды. Ода деген сёз урум тилде, латин тилде да *жыр* деген магъананы тутады. Махтау жыр. Быллай жырла-назмула батырлагъа, бир тюрлю бир иш бла халкъларына махтау келтирген адамлагъа аталадыла. Оданы юлгюсю:

Къудайланы Мухтаргъа

Тепсегенинг – къанат алгъан къушлай,
Жюреклены игиликге бошлай,
Санга махтау салабыз, суйгенден,
Ишинг миллет ишиди дегенден.

Тепсеулеринг – айлы, кюнлю, жорлу.
Фахму болса, жыгъады ол зорну.

Къымылдауунг – кесича бир айтыу.
Анда ата-баба къойгъан татыу.

«Аштотурунг», «Гоппан» эм «Элия»
Къайтып келип, этгендиле уя
Эллерингде, эски журтларында.
«Къамчи» ойнайды мал гуртларында.

«Жюзюк оюн» этедиле къызла,
«Шибиялягъа» барадыла, къыза,
Аякъ ала, субай таулу жашла...
«Тепенаны» тепсе, ариу башла...

Бары да – сен, сени усталыгъынг,
Саугъа болду керти устазлыгъынг
Миллетинге – сабийлеге, къартха...
Ушайса сен жерде къалгъан нартха!

Арт кезиуде ана адабиятыбызда *къаршчы* (антитезалы) *назмула* да тубейдиле. Былада эки бир бирге къаршчы келген ангыламла, сыфатла, сезимле жюриюдюле:

Мен терсме, сен а – тюз,
Сен жайса, мен а – кюз,
Алма терек чакъды,
Кертме уа шош акъды.

Сен байса, мен – жарлы,
Жайым болду къарлы,
Табармыса жолла? –
Тегерегинг – къолла.

Тегерегинг – чарсда
Не ётюрюк къарсда.
Мен отма, сен а – суу,
Умут, жүрек да – къуу.

Малкъар назмучулукъну бир тюрлюсю *ийнарладыла* (частушка). Ол узакъ ёмюрледен келеди Халкъ чыгъармачылыгъыбызны ариу жашнагъан бутагъыды.

Ой тау тубюнде жауун жауады,
Кюнлюм этегин ийнакълай,
Сенсиз жүрегим тели болады,
Аллынга чыгъып, жол сакълай.

Къыйналамамы, къыйналмаймамы —
Аны ким билсин менича?
Жашауум сенсиз къуралмайды да,
Къайда табайым сенича?

Бели бауунг а кюмюш илгикли,
Ариу боюнчакъ бойнунгда.
Сюйсем, этерме санга игилик,
Келинчик болуп тоюнгда!

Нөгөр къызларым ийнанмайдыла
Сени билмейме дегеннге.
Адепли къызла алданмайдыла
Лакъырда эте келгеннге.

Кирип келгенде сен бизни юйге,
Чабып чыгъарма аллынга,
Тагъып тонунгу къабыргъа чюйге,
Тансыкълыгъымы алыргъа.

Ары кетсем да, бери келсем да,
Сюймеклик мени иймейди.
Къозуп не озуп, неле десем да,
Сени жанынга тиймейди.

Къонгуроу кибик, зынгырдайдыла
Кече букъдургъан тасхала.
Бизни бла бирге тынгылайдыла
Жарыкъ жулдузла алагъа.

Жулдуз шыбырдап хапар айтады,
Акъбаш тауланы кюлдюре,
Айтсанг а манга, билдинг къайдан да
Былай кесинги сюдюре?

Китап сурайма, газет излейме,
Сени юсюнгден жазылгъан.
Санга уа, дейле, бир азды, дейле,
Ой, селеширге базыннган.

Сюесе дейле, кюесе дейле,
Сюймеклигинге кюн – къысха:
Къобузну жилия этдиредиле,
Ах, сени суйген хур къызла.

Китапла дейле, китапла дейле,
Алада акъыл къайнайды.
Мени суйгеним Беш да Тау Элде
Бар болмачыны сайлайды.

Ой, бармакълары къобузчу къызны
Женгил учады къобузда.
Анга къозугъан жашланы ызы
Жете келеди тогъузгъа.

Ах, сен тилесенг, барып къаллыкъма,
Къобузчу къызгъа ачыугъа.
Тойгъа «Армани» костюм аллыкъма,
Эмда «Романо» чурукъла.

Нальчик сахарны ариу жашлары,
Бири бирине эрише,
Тыш къыралладан машиналаны
Чапдырадыла чаришге.

Ары да дейле, бери да дейле
Къарайды мени багъалым.
«Къайсы кызычкыгъа жетер ол?» – дейле,
Бир кишен ишлеп, тагъайым.

Бахсан жанында гара суулагъа
Толгъан ай тюшюп къарайды.
Сенича насып айда туугъанны
Бир кеп ариу кызы марайды

Алгъыш малкъар назмучулукъну эрттеледен келген бир тюрлюсюдю. Баям, ол биринчи рифмагъа, гыллыугъа салынып айтылгъан сёзюбюз окъуна болур.

ТОЙ АЛГЪЫШ

Быллай жерде төреди
Алгъыш айтхан хар къайда,
Аллах кеси кёреди,
Сый бердигиз сиз манга!

Башым кёкге жетеди,
Сизни кёрюп былайда!
Берекетни этеди
Ол жюз къатлы арада!

Халкъны ариу энчиси,
Суююп келгенсиз бери.
Хар биригиз – чигинжи!
Кёрюмдюсю миллетни!

Бери келген келинни
Байрам болсун хар кюню!
Жарып турсун, миллетни
Жарыкъ этдиргенлей нюрю!

Къайынларын, къоншуну
Ариу кёрген жан болсун!
Бу арбазгъа къошулуп,
Насып, ырысхы къонсун!

Жашла, кызыла анасы
Болсун келин бу журтда!
Аны хар бир баласын
Турсун къадар къубулта!

Келинчикни кезлери
Жарыкъ болсун кюн-кюнде!
Ариу чыкъсын сезлери,
Жылыу сакълай юйюнде!

Ишин алса ол къолгъа,
Артха созмазча болсун!
Тепсей чыкъса уа тойда,
Адам озмазча болсун!

Игилери кеп болгъан
Кюннге жетсин халкъыбыз!
Тилек, алгъыш да толгъан –
Алай болсун аллыбыз!

Алда боллукъ кюнюбюз –
Туудукъланы къолунда.
Туруп турсун юйюбюз
Малкъар таула къойнунда!

Халкъны элтеди алгъа
Игилени ишлери.
Болмай къалсын биз халкъда
Къара болгъан ичлери!

Онгулары кеп болсун
Биз миллетни хар къайда.
Тилегибиз терк толсун,
Жетип Уллу Аллахха.

Онгу тура жеринде,
Онгузлагъа онг болсун!
Адам сыйын бир бирге
Бералмагъан кенг болсун!

Быллай къуанч кюнлери
Болсун халкъны санаусуз!

Турсун таулу юлени
Арбазлары къадаусуз!

Алгыш этер къартлары
Болсун хар бир тукъумну!
Туудукълары нартланы
Толтурсунла журтуму!

Миллет кюсеп тургъанны
Тапдыралыр жан чыкъсын!
Хар бир улан туугъаны
Кёрсюн аны къайгысын!

Халкъдан узакъ кетерге
Ашыкъмай, жашы, кызы
Къарыу тапсын этерге
Ариу миллетни ызын.

Бююн бери келгенле
Энтта алгыш айтсынла,
Жашлагъа алгыш эте,
Къурманлыкъла къапсынла!

Уллу бушуулада ажимлы не жашлай ёлгенни не кызы, не згечи, не анасы, не жууукъ-ахлусу этген кюй жыргъа *сарын* дейдиле. Алгъын быллай жырланы сёзлерин, ол тап айтылсын деп, жырчы, назмучу адамлагъа этдирип неда тюзетдирип тургъандыла. Бусагъатда да болады алай.

Юлгюге Диналаны Мариямны къарындашы Баширге этген сырын келтирейик.

БАШИРНИ ЖЫРЫ

Мен Баширими жырын айтайым,
Сиз а жилигъан этигиз.
Мынга тынгылап тургъан адамла,
Къыйынлыкъ кёрмей кетигиз.

Баширими мен айтама жырын
Чыртда къобузсуз, эжиусюз.

Анга жилямай кимге жилягъын –
Замансыз ёлдю, кезиусюз.

Сени жырынгы жырласам, Башир,
Солуу табады жюрегим.
Мен жилямасам, ким жилярыкъды –
Кетгенде жангыз билегим.

Жаш сабий эди мени Баширим,
Жашы не къызы болмагъан.
Юйюр къураргъа жете келгенлей,
Этген мураты толмагъан.

Ол аз ёмюрюнг бир кёп кёрюне,
Сен ауруй-кюе жашадынг,
Ахыр гыржынынгы Лейлялада,
Ах, ойнай-кюле ашадынг.

Аурууунгу уа, бизге билдирмей,
Букъдуруп турдунг, жашырдынг.
Эгечинг Люба кёре баргъанлай,
Сен, ариу айтып, ашырдынг.

Иги хапарынг тынч жукълатханлай,
Къуугъун хапарынг уятды.
Кимге ышанып, узакъ атландынг,
Зайнауу бла Бийгъатны?!

Этиб а адам не этерикди
Уллу Аллахны ишине?
Сени сайлаб а ажал нек жетди
Беш эгечинги ичинде?

Ой, былай этип къалай къойгъанса,
Оноучучугъум, кенгешчим?!
Кесин ёлтюрмей нек къойгъан болур
Сени ёсдюрген эгечинг?!

Кеси кесими ёлтюрмедим деп,
Мен сокъуранып ёлеме.
Къыйынлыкъда уа Уллу Аллахым
Сабырлыкъ бере кёреме.

Ой, анасыны кез жарыкчыгы,
Артык кёрюучю баласы
Жашлай, сабийлей дуниясын кьойду –
Беш эгечини кьаласы.

Ариу Баширим келиучю эди,
Мыйык тюбюнден ышара,
Ата-анасын кьоюп кетгенди,
Эгечлерине ышана.

Жашлык этербиз, отуннга барып,
Кёллерине да жетербиз.
«Баширибиз...», – деп ахтынганда уа,
Алагъа биз не этербиз?

Жангыз билегим ёлгенли, анам,
Жюрексиз болуп кьалганма.
Баширим бла бирге ёлалмай,
Мен арт болжалгъа салганма.

Ой, эгечлерим, ёлюм а – кючлю,
Баширге жаннет тилейик.
Насыбыбыз а юзюлюп тюшдю,
Келигиз, биз да ёлейик.

Беш эгечинг да кьаргъанып туруп,
Баширим, сени атынгдан.
Ой, кьор болайым сени жанынга,
Къысха тохтап, узун айтылган!

Ах, энди биз а бирден болганбыз
Таза ауруулу, жюрексиз:
Жашсыз, келинсиз – ата-анабыз,
Беш эгечинг а – билексиз.

Ой, ол кечени ачы хапары
Гяуургъа окъун келмесин.
Кьаргъанып турсам, эзде турлукъду:
Жангыз Баширим ёлмесин!

Башир онгсузду деп келди атам,
Мен къара жерге батайым!

Акъ мангылайынг, къара къашларынг,
Ой, мен алагъа къатайым!

Мен да эсирик болурем дейме,
Жангыз билегим ёлмесе.
Хапарынгы манга ким айтыр эди,
Атам базынып келмесе?

Къарындашчыгъым – къарылгъашчыгъым,
Солуу айланган тамырым,
Мен тыялмадым, сен туралмадынг.
Анда нюр жансын къабырын!

Башир ёлмесин, ой, къор болайым,
Тансыкъдан ёле, айтама.
Эгечлерими барын да кёрюп,
Сени тапмайын къайтама.

Иги боллукъма, къайтырыкъма деп,
Ол больницагъа баргъанды.
Ой, ойнай-кюле туруучу атанг
Энди мудах бет алгъанды.

Эгечлеринг а бир бек жилайла,
Анангы кёлюн алалмай,
Ой, жашынг ючюн жашлыкъ этербиз деп,
Атанга айтып болалмай.

Къуандырырма сизни дегенинг
Бир да кетмейди эсимден.
Ах, аны кибик мингден бир болур –
Этген мураты юзюлген.

Насып, ырысхы, саулукъ дегенинг
Мен жангыз кесинг сунуучем.
Ой, къор болайым жанынга, Башир,
Санга алгъыш эте туруучем.

Ой, мени кибик быллай аманны
Тилеги къайры толуред? –
Билегими уа жашчыгъы болса,
Къоруулар адамым болуред.

Олтуруп жилий, эсгериу ала,
Эгечинг алай турады.
Къарындашына жетген заманда,
Сабийлерин бош сунады.

Ата юйюме барып, мен артха
Бир мудах болуп келирме.
Сенича ауруп, ой, Аллах айтса,
Мен да сенича ёлюрме.

Жарыкъ сыфатым онганды мени,
Энди алгынча туралмам.
Ах, сени ючюн тапхан ауруугъа
Мен дарман излей чыгълмам.

Къарындашы бла сёлешген кёрсем,
Анга сукъланып къарайма,
Мен аурууума дарман тапмасам,
Уллу саугъагъа санайма.

Керекли кюнлерим бир кёпдюле да,
Бир кёп тюшесе эсима.
Ай, сени ючюн тели болсамед,
Разы болурем кесима.

Ата-анангы бетине къарасам,
Жюрегим атылып, ёлеме.
Къарындашсыз эгеч, Аллахакъына,
Ыспассыз бола кёреме.

Къайгъысы кёпню къайгъысын, анам,
Къайгъысыз адам сурамайт
Ай сени кибик жарлыны жырын
Тойлада киши жырламайт.

Портретинге уа къарап, таралып,
Оноу этдире турама.
Сау бир дефтерни кюйден толтуруп,
Азлыкъ этерик сунама.

Ой, кесинг манга берген суратны
Къойнума салып турама.
Мен, анга къарап, ой, жияй-жияй
Жиямугъум бла жыртама.

Бизге къарамай, къайры къарайла
Бу суратынга кёзлеринг?
Жюрегими уа кюйдюре туралла
Айталмай кетген сёзлеринг.

Бирге жыйылып олтурсакъ иш да,
Мудахлыкъ басып турабыз.
Алгъын безиреп айтхан сёзлеринг
Биз осуятынг сунабыз.

Къарындашсыз эгеч жарлыды, анам,
Аны уа кёпле танымаз.
Дунияны башын къууанч алса да,
Ол жетген жерим жарымаз.

Жашлай ёлгенни хапары кёпдю,
Эригип, туруп кетмегиз.
Билексиз эгеч жырласа, жияйд.
Жиясам, айып этмегиз.

Ана тилибизде назмучулукъну уллу жанрлары жаратылгъандыла – поэма эм назму бла жазылгъан роман. Ала бюгюн айныу жолундадыла.

Сабий назмула

Сабийлеге аталып жазылгъан назмула къарачай-малкъар адабиятта, аны жазыу тюрлюсю болмагъанда да, энчи сыйлы жерни алып тургъандыла. Ата-бабаладан къалгъан алтын хазнабызда кёп айтыу назму сакъланады. Аланы магъаналары тасхалы бола баргъанлыкъгъа, ала ата-баба жылыуун сакълайдыла. Бюгюн да ол сабийлеге аталгъан жанр ёсюу жолундады.

УЛАКЪЧЫКЪ

Улакъчыкъгъа анасы,
Къууандырып баласын,
Такъгъанды къонгурочукъ.
Зинг-зинг дей эди очукъ:
Ары барса да – зинг-зинг,
Бери келсе да – зинг-зинг –
Билдирирге деп кесин.

Бирде улакъ тахтагъа
Кирип къоншу бахчада
Ашай эди хобуста.
Юйренмесе да, – уста.
Къонгурочукъ: «Зинг! – деди.
Кёремисиз сиз?! – деди. –
Эслеймисиз сиз?!» – деди.
Тыншчыкъ туралмай эди!

Чыгъып келди да къоян,
Ма ол Тюркде окъугъан,
Тутуп мюйюзчюгюнден,
Тахта мюйюшчюгюнде
Айып этди улакъгъа:
Жумдуругъун ойната:
Къалай болдунг хыличи,
Бахчалагъа кириучю?!»

Къапталчыгъы – дарийден,
Чаккалары – Парижден,
Къулакълары – къатапа,
Хазыр болуп жиляргъа,
Бара эди юйюне
Улакъчыгъым, кючюне:
«Шо хобуста ючюннге!»

Мудах эди улагъым,
Къыза эди къулагъы.
Келе эди жиляры.
«Зинг-зинг!» – деди, жырлады
Къонгурочугъа жарыкъ...
Башын суугъа атарыкъ.
Болгъан эди ол жазыкъ.

Малкъар адабиятда насийхат *сабий назмула* аз туюлдуле. Алгышладан башланып, ала юйретиу магъанада ёмюрледен бери да келедиле.

Юйде къонакъ болгъанда,
Отоунгда бугъунма.
Сабий эсенг да, андан
Хал сорургъа унутма.

Айтдырма билимсиз деп
Ариу таулу атынга.
Сени кибикледиле
Махтау алгъан халкъына.

Кимге къонакъ эсенг да,
Юйюнг барын унутма,
Кетер заман келсе уа,
Сен кесинги булжутма.

Ашайма деп олтурсанг,
Тёгюлме стол юсюне,
Столну санынг толтурса,
Бедишди ол кесинге.

Ашамазлыкъ хантынгы
Чанчакълагъан айыпды.
Аууз тиймез затынгы
Къолунг кери салыпды.

Къол жетдирген неге да –
Аман къылыкъны башы,
Бол сакъ алай этмезге,
Сен – игилени жашы.

Сабийлеге аталган назмучулуқда назму тил бла жазылган сахна оюнла бек изленедиле. Аладан бирини юлгюсю бу кысха пьесачыкыды:

КЪАРАШАУАЙ БЛА ЭМЕГЕНЛЕ

Оюннга къатышханла: *Къарашауай, Алауган, юч эмеген, нартла, оюнну бардыргъан.*

Оюнну бардыргъан:
Къарашауай бир кере,
Къопханды да эрттенде,
Атасына келгенди,
Сора былай дегенди.

Къарашауай:
Мен къагъанакъ болгъанда,
Атып кетгенсиз тауда.
Ёсдюм, эме сюммекле,
Марал тутуп, сют иче,
Кесим жангыз, ма алай,
Жокълармы жан деп, къарай.
Сора нартла элине
Тюшюп келдим бир кюнде...
Андан бери жашайма,
Сизни бла хант ашайма.
Ана жууукъ танырым
Келип турады дайым.
Жолну юйрет да манга,
Бир барайым алагъа.

Алауган:
Хомух! Эсле, ол жерде,
Ала болгъан тийреде,
Жашамайды бир деп жан.
Къайтырмыса сау, барсанг?

Къарашауай:
Къоркъуп, таймам антымдан.
Барсам – нартны атындан.

Алауган:

Ары жолла – ыран, тар,
Терен къяя, агъач, жар.
Алай Элхур деп анда
Аллай болур бир тала.
Эмегенле эли – ол.
Ары саласа да жол...
Эмегенле – махарла,
Бет этмезле адамгъа.

Оюнну бардыргъан:

Къарашауай къууанды,
Гемудасын къурады.
Къылыч, садакъ да алып,
Жолгъа аш-суу да салып,
Кетди Элхур жанына
Ана жууукъларына.
Суудан, таудан да ётдю,
Бир сай талагъа жетди.

Къарашауай:

Болур, баям, кёргеним
Атам Элхур дегени.
Алайды, хау. Неди бу? –
Къара, эмеген улу!
Бири тюйюл – ючюсю,
Аллындагъы – кючлюсю!

Оюнну бардыргъан:

Бирер терек къобарып,
Аны силке, къадалып
Турадыла жулкъуша...
Тёгерекге тюк уча.
Шауай нартны кёргенде,
Эмегенле келгеннге
Аралышып къалдыла.
Анга жол-кёл алдыла.

1-чи эмеген:

Кел, кел, адам улу, кел!

2-чи эмеген:

Къалай турады нарт эл?

3-чю эмеген:
Элтип кетер да бу жел!

Къарашауай:
Эй, чийбыдыр аманла,
Элхур элде тургъанла!
Къолай болсун ишигиз!
Неди бу тьююшюгюз?

1-чи эмеген:
Тьююшюбюз анданды –
Атабыздан къалгъанды
Юч зат. Аны юлеше,
Турабыз биз, кенгеше.
Арабызда уа женгнген
Табылмайды: къарыу – тенг...

Къарашауай:
Неледиле да ала –
Атагъыздан къалгъанла?

2-чи эмеген:
Бёркюмдю бек игиси!
Къара, нечикди кеси!
Аны кийген адамгъа
Ачылырла амалла:
Жерни, кёкню юсю да,
Тенгизлени тьюбю да,
Къалын агъач, тау къолла,
Тюзле, тикле эм жолла,
Боллукъ затла, болгъанла
Турадыла билинип,
Туура болуп, кёрюнюп.

Къарашауай:
Да, ол эсе биринчи,
Къайсыды да экинчи?

1-чи эмеген:
Экинчиси – бу жантау!

2-чи эмеген:

Анга биринг этме дау!
Мени боллукъ затды ол!
Узатма къол анга, къой!

3-чю эмеген:

Атып къойсанг туурагъа,
Жугъутурла эм буула
Ма ол жерге жыйылып,
Болмайдыла сыйынып.

Къарашауай:

Иги затды сора, хау –
Тамашалыкъ зат – жантау!
Негизди да ючюнчю –
Сизни туюшдюрюучю?

1-чи эмеген:

Ма бу – кийиз къамичи.
Муну неси да энчи:
Бир зат къыссанг баууна,
Къарамай аууруна,
Элтир тюзге, таугъа да...
Атам къойгъан саугъады.

Къарашауай:

Къарыу сынап, кюрешип,
Болалмайсыз юлешип.
Башха тюрлю зришип,
Кёрюмегиз келишип?
Чабышсагъыз, ким онглар?
Ючюгюзден ким хорлар?

1-чи эмеген:

Чабышыргъа... зришсек,
Чабышыуну иш этсек,
Мени хорлар жокъду жан!
Тебиресем, бир къызсам...

2-чи эмеген:

Женгилме мен, бил, сенден –
Къайсынг теркди, айт, менден?!

3-чю эмеген:

Мени жетген а кяйда?!
Неле жаншайсыз мында?!

Къарашауай:

Алгъа келген сайласын,
Кеси къарап, сыйлысын.
Экинчисин – экинчи,
Артдагъысын – ючюнчю.

Оюнну бардыргъан:

Таукел болуп, аманла
Кёл алдыла чабаргъа.
Ала кёзден кетерге,
Къарашауай ёзенде,
Болуп кетер кяйгъылы,
Эмегенле байлыгъын
Гемудагъа жюкledi.
Сора жантау сюреди.
Жугъутурла да атып,
Къамичиси бла тартып:
«Тапдыр, – деди – нартлагъа.
Нартныдыла саугъала!»

Сабий назмучулукъда, төреде болгъаныча, сёз оюнла, элберле, тилбургъучла, юйретуи (насийхат) назмула да терк-терк тюбейдиле.

Сёз оюнла

***Эки жанында «къ»-ла –
Не сёзледиле ала?***

Юч харфны бирге алдым,
Ортагъа бир «а» салдым,
«Къ.къ» болду. Къара, къара! –
Эшикни къ.къды къаргъа!
Чакъырдым да мен юйге,
Къапталын такъдым чюйге,
Эт салдым, боза къуйдум,
Ашарыкъ сунуп турдум.

«Къар-къар-къар, этни сиз къ.къ
Этсегиз эди, къонакъ
Ашарыкъ эди суююп», –
Деп, кетди, къаш-баш туююп.
(Къакъ.)

Булутла къурмашча акъ
Болгъанда, бир жаш – Къ...къ,
(Миллети угъай, аты!)
Кесине оюн тапды:
Эрттенде, жырып чыкъны.
Къаягъа чабып чыкъды.
Аллында уа – булутла,
Ма былай жууукъчукъда.
Учаргъа суююп анда,
Ол бурма булутлада:
«Тюз мамукъ кибик, бир акъ,
Кеслери да – жумушакъ!
Тёшегича ыннамы,
Секирипми къалайым?...» –
Деп сагъыш этди Къ...къ,
Ой, болса эди уа сакъ!..
Чынгайдымы алайдан?
Сорайыкъ Къарачайдан.
(Къазакъ.)

Солдан онгнга, онгдан солгъа
Окъуй, аты тюрленмеген,
Аллай азыкъ этип, столгъа
Салгъан эди да эмеген,

Ашай кирди жашы, къызы,
Сермеп агъач къашыкъ алып,
Бек гитчеси: «Жокъду тузу!» –
Деп, тапкагъа къойду салып.
Марап турду да, чычханчыкъ
Чабып жетди, ол кетгенлей,
Ашاپ чыкъды жылы к .кны,
Жаугъа булгъап, эрттенликде,

Къууанч алып кетди школгъа,
Портфельчигин да ойната,
Турсун ол эмеген бала
Къайтып былай сылтау айта!

Жылы к .кны, жаулу к .кны
Ашамагъан баласын,
Ариу таулу жомакъ айтып,
Къубулталмаз анасы!
(Как.)

Элберле

Таулу ашны башчысы,
Хар ким суююп ашайды.
Келинлени ахшысы
Аны этип башлайды.
(Хычин.)

Къой сойгъанда, бек биринчи
Таулу аны этеди.
Эски жырда, эштгенмисе,
Биреу урлап кетеди.
(Жёрме.)

Киедиле къызчыкъла.
Киймейдиле жашчыкъла.
Атлес, кишмир, дарий да –
Жарайдыла бары да –
Тигилеме аладан,
Бу ариу къумачладан.
(Жыйрыкъ.)

Болмасам да хар кийимде,
Бир-биринде болама.
Тюз белге тюшгенимлей,
Къаты къысып къояма.
(Бел бау.)

Инчке эсе да белим,
Кесимча он кётюрдюм!
Салам башлы юйюме
Турама ташый жюкле.
Башым ауур кесимден –
Акъыллыдан, эслиден!
Жауун жауса, къачама,
Салам тюпде жатама.
(Гумулжук.)

Менде хуржун уллуду.
Ауурлугъ'а этмейди.
Балам, эсли болгъунчу,
Андан чыгъып кетмейди.
(Хуржунлу жур.)

Узунка мыйыкълары
Ток жиплеге тагъылып,
Адамны сыйыннганын
Жыйып баргъан – къылыгъы.
Къысхартып барады жол, –
Ток бла жорюйдю ол.
(Троллеѳбус.)

Сабийге гитче заманчыгъында ариу сёлеширге, тилин сындырыргъа болушхан назмулагъа **тилбургъучла** дейдиле. Малкъар адабитяда аланы юлгюлери кёпдю.

АЛМОСТУ

Ариу болса алмосту,
Болур эди кёп досу.
Эришиди алмосту,
Бир деп жокъду бир досу!

Юсю-башы – жабагъы,
Кёзю-къашы – жабагъы,
Жууулмагъан жаягъы,

Тыкыр басхан аягы,
Чум терекден – таягы.

Къайда тапсын ол таракъ –
Тишлери болгъан бармакъ,
Тишлери болгъан къалакъ –
Ариу тарарча таракъ?!

Жуууп къатхан чачларын,
Тарап чыкъса къашларын,
Ариу этсе жаягын,
Къолун, башын, аягын...
Аны боллукъду досу.
Жилямасын алмосту!

ТЮЛКЮЛЕ

Минги тауну тюбюнде,
Сары чакъгъан юлкюде,
Жашайдыла тюлкюле,
Къызыл, сары тюклюле,
Тишчиклери – жютюле,
Кёзчюклери – жютюле,
Айхай, ётюрюкчюле!

Ма ол жигит тюлкюле,
Жашагъанла юлкюде,
Къызыл, сары тюклюле,
Тишчиклери – жютюле,
Кёзчюклери – жютюле, –
Сакълайдыла жожекле,
Ары уа келди... теке!

Назму тил эсде тынч къалгъаны себепли, халкъ чыгъармачылыкъда, сабийни тегерекде болгъан затла бла танышдыра, алай къуралгъан назмучукъла тюбейдиле. Алагъа танышыу назмула дейдиле.

Табакъчыгъым-табагъым,
Санга неле салайым?
Харбыз, банан, кегетми,
Жылтырауукъ кампетми?

Ой да, ой да, табагъым,
Таулу хычин салайым!
Хар ким аууз тийсинле,
Алгъыш этип кетсинле.

Табада гыржын бишеди –
Бар ашны да игиси,
Не Аслий жаркой этеди,
Бир ариуду ийиси!

Агъач къашыкъ этгенди
Аппа айыу балагъа.
«Ариу аша! – дегенди, –
Айып этмезча санга».
Энди айыу баласы
Къашыкъ бла ашайды,
Аны баймакъ анасы
Зауукъ этип жашайды!

Къол къапчыкъла эшгенди
Къаншаубийге анасы.
Нечик иги этгенди! –
Жылы болуп айлансын.
Къардан юйчюк ишлейди
Къаншау, чыгъып арбазгъа,
«Сууукъ тюйюлдю!» – дейди
Кючюкчюгю Баразгъа.

Жаулукъ къысады ыннам.
Сууукъ болады, баям.
Чикилясы – биринчи,
Уллурагъы – экинчи,
Аны аты ботады.
Тёртгюл-тёртгюл ызлыкълы,
Сууукъ къышда къыздырыр.
Жаулукълары ыннамы,
Келсе санап чыгъарым,
Бир кёпдюле, ма, къара,
Мени бла бир сана.

Ачсакъ эски кюбюрню,
Къысылмагъанла – кёбю:
Гюлмендиси – жумушакъ,
Ариу накъышлы, къыссакъ.
Мухарскеси – дарийден,
Бухарада тигилген.
Гыранчасы – келинле
Кийген жаулукъ эрттеде.
Кишмир жаулукъ – Япондан,
Уллу гюллери болгъан.
Кёксюл **пухдан** – экиси!
Бири – югюл къанатлы,
Бирси уа – эки къатлы.
Кюпеслери уа – сансыз!
Жарамайды аласыз,
Байракъ этебиз десек,
Биз да келин келтирсек...
Ненча болду ыннамы,
Саначы, жаулукълары?

Лейля **хычин** этеди,
Кёп тюрлюсюн биледи:
Бишлакъ хычин – аппагъа,
Чюгюндюрден – аммагъа,
Этден къошуп, – Алимге,
Мурса хычин – Жамийге.
Атабызгъа, атагъа
Этди, салып **дугъума**.

Малкъар халкъ назму жазаргъа ёчдю. Ол аны эрттеден келген хунериди. Нарт сёзледен башлап, кюйлеге, ий-нарлагъа рифмаланган айтыула тапхандыла бизни атабабаларыбыз. **Булжуу назмула** аны ол хунерин кёргюзтген бир энчи жанрдыла.

Булжуу назмуланы бир тюрлюсюне **акростих** дейдиле. Грек тилден кёчюргенде, *акростих* деген сёз къыйыр тизгин деп, алай кёчюрюледди. Назмуну хар тизгинини биринчи харфы, бирден алып окъугъанда, бир тюрлю бир магъананы тутады. Асламысында – адам атны, нарт сёзню неда бир тюрлю бир айырма айтыуну. Тизгинледе экинчи,

ючюнчю сёзлени биринчи харфларын, неда ахыр харфны тизип да айтадыла булжуу назмуланы.

Сёз ючюн, адам атны юлгюсюнде жазылган булжуу назмуланы – акростихни юлгюлери:

Бийче жулдуз⁴ сени, бермей кишиге,
Ажашдырып турады баш ишингде,
Йота тенгли анга жокъду ышаныу!
Сейир эте, бош къарайса ышарып.
Ызын ызлап айланмасанг насыпны,
Лакъырваны къургъакълыгы жарсытыр.
Алтынса сен – кесинг, халинг, къылыгынг.
Намыс, адет деген затха сыйынып,
Ырысхынгдан юлюш алдыкъ, жыйылып.

Хапар-таурух айтсакъ сенден арада,
Алим да бар, Тёппе улу, алада –
Рухий жаздынг аны мудах бетинде,
Умут бердинг игиле адетинде.
Нюрюнг турсун, айланганда жетиге!

Сарайганла къарайдыла бийикден.
Асууатда къара болмаз бу кече.
Романтикле – жулдуз жолла келгенле,
Бир замандан башха заманга кече.
Алай болур сени да жүрек халынг,
Шашхан кюнню тутуп бара къолунгда.
Лёкъу чакъган Чегем тарына – аллынг,
Аллах кеси болсун чыракъ жолунгда!
Неках этсин сени бла игилик!
Ызын ызлай кюнню, барады кийик...

Ариу сёзню иесине – махтаула!
Заман элтир аны Зейтун⁵ таууна.
Нюрлю эрттен ол затладан атады,
Ойнай-кюле, таурух-хапар айтады.

⁴ Бийче жулдуз – Дева.

⁵ Зейтун тауда Исса фэйгамбар тилек этгенди.

Разы болсун сени тапхан анагъа,
Гъаршха кетип, анда тургъан анагъа
Аллах кеси, атын салып сурагъа!

Таурух кѣпде, жигитликге юлгю бар.
Асыу излеп, санга келген кѣл табар.
Бийге ушар, алай ариу сыфатынг,
Алтын харф бла жазыллыкъ поэт атынг.
Къадар санга чомарт берген хунерге
Сейир эте турадыла кѣргенле.
Орайданы тау макъамы – кѣпюрюнг,
Йогла кирик, жан кертини кѣтюрдюнг.
Лязим, санга сукъланганла бютюн кѣп!
Аны билип, къарай санга суююп кѣк.
Насып, саулукъ санга нѣгер болгъанлай,
Ыркъын-Ызгъа⁶ тюшюп, барып тур алай!

Махтау сени тапхан ата-анагъа –
Умутлары керти да толгъанлагъа!
Хурмет сени ёсдюрген Малкъар элге!
Тотжюрекле турурла келе-кете,
Ариу фахму уа, жерни жарыкъ эте,
Раубазылай турлукъду, тини жете.

Зауукълуду дуня!
Орий-орий-орайда!
Киршилемесин деп тур,
Аллай кюн келир Зейтун!
Лахору – ариу, жарыкъ!
Айтханы – дарман-дары!
Намысы-сыйы – бийик.
Ыспасдан кѣлек кийдик!

Закийлик – биргесине,
Евробанк иесине
Йота иш да сукъланмаз,
Таурухда алдау айтмаз.
Умуту – ариу, жарыкъ!
Насыбы узакъ барлыкъ!

⁶ Ыркъын-Ыз – Къой-Жол жулдузла.

Байлыкъ деген – ол ырысхы туююдю.
Египетде, Эски Римде... ханлыкъла,
Патчахлыкъла бар хапары жорююдю,
Палах келип, ала жокъ болгъанлыкъгъа,
Аланы суу неда от жойгъанлыкъгъа,
Йоркла атап, сюедиле шахарла,
Лячин кибик, сюедиле башхала...
Алтын хазна – игиликле этиудю,
Насып жокъда, жаннга умут бериудю!
Ысхылтылыкъ тюзлюк ючюн зриудю!

Мен, Муталип, аны сенде кереме –
Умут алдым сенден, бир шай телемей.
Тарпан атынг бийиклеге жол салсын,
Ала туман басса да, ерге барсын!
Лязим, керти игилени биресе.
Ийман бла, илхам бла юлгюсе.
Поэзия эм музыка юйлюсе.

Нарт сёзлени юлгюсюнде жазылгъан булжуу назму-
ланы – акростихни юлгюлери уа былайдыла:

Жюрек да, жыр да бирликде,
Илхам элтсе игиликге,
Гюнях эрип кетер чарсда,
Ийман кеси – уллу тасха.
Тасхады, болмайын башха.

Ёмюр сары атлай ётсе,
Лакъырдамы тергей кетсенг,
Сомгъа тартырмы багъасы?
Евроёлчем бла мардасы!

Ыразылыкъ керти эсе,
Залимлиги жетди эсе,
Ырхы таламайды эсни.

Къаргъаныргъа уста болдукъ,
Алай... табалмадыкъ жолну.
Лейсан жауун кюкюрете,

**Ырхыланы суула эте,
Рухун салады жүрекке.**

**Айланч жолда жүрүйдү ай,
Хайыр-хапар сурай, къарай
Ырахатлы тегерекге.
Румда алай эди зррте –
Ахил жашап тургъан чакъда,
Тарпан атда жолгъа чыгъа.**

**Алтын ёнлю эди Орфей,
Заман, алайды, тюздү дей,
Ахыратдан хапар айтды:
«Барды... кёрдү... алды... къайтды...
Ызын ызлай суйгенини...»
Нюрю къалды кюйгенини
Дунияла кенглерине...
Ахыратха эннгенинде,
Некях этди суйгенине...**

**Дары-дарман эди сёзю.
Улутдура эди... тёзюм.
Ныхыт, къая эди аллы,
Ийнаныуу да илхамлы,
Ясон кеси кибик барды...**

**Нюзюр элте эди алгъа,
Атлы заман ашыкъдыра.
Морфей кере эди къучакъ,
Ырмахлата, эте ушакъ...
Суйгенине ашыкъгъанны –
Ышанма, ким тыяр аны?!**

**Кишен салса да, тыялмаз,
Юйлю этсе да, тыялмаз.
Чарсы да кюн кибик аны,
Лакъырдасы жана, жарый,
Юлгю болуп суйгенлеге,
Дарман-дары – кюйгенлеге.
Юйлю-жерли – юркгенлеге.**

Башлары

Ал сёз.....	3
Назму къурауну жорукълары.....	5
Эки ёлчемли назмула.....	7
Юч ёлчемли назмула.....	7
Рифма эм аны тюрлюлери.....	8
Экилеш рифма.....	9
Ючлеш рифма.....	9
Ёртлеш рифма.....	9
Къош орифма.....	10
Кезиулеш рифма.....	12
Къуршоу рифма.....	13
Чырмашхан рифма.....	14
Нёгерсиз рифма.....	16
Рифмала бла тилни кесеклери.....	17
Назмучулукъда строфа эм аны дуняда жюрюген тюрлюлерини бир къауумуну ана тилибизде айтылыулары.....	22
Экитизгин назмула.....	22
Ючтизгин назмула.....	22
Тёрттизгин назмула.....	26
Бештизгин назмула.....	30
Алтытизгин назмула.....	36
Жетитизгин назмула.....	40
Сегитизгин назмула.....	43
Тогузтизгин назмула.....	50
Онтизгин назмула.....	52
Онбиртизгин назмула.....	54
Онекитизгин назмула.....	55
Онючтизгин назмула.....	56
Онтёрттизгин назмула.....	57
Онбештизгин назмула.....	67
Сонетни юсонден толуракъ.....	68
Шаркъ назмучулукъну малкъар тилде юлгюлери.....	78
Ана тилибизде назмучулукъну жанрлары.....	87
Сюймеклик назмула.....	87
Табийгъат назмула.....	90
Философия назмула.....	91
Инсан назмула.....	93
Дин назмула – зикирле.....	96
Тилек назмула.....	97
Акъ назмула.....	98
Баллада.....	99
Ода.....	101
Къаршчы назмула.....	102

Ийнарла	102
Алгыш	105
Сарын	107
Сабий назмула	112
Насийхат сабий назмула	114
Сахна оюнла	115
Сёз оюнла	119
Элберле	121
Тилбургъучла	122
Танышыу назмула	123
Булжуу назмула	125

Автор:

Мусукаева Сакинат Азноровна

ВОЗМОЖНОСТИ
БАЛКАРСКОГО СТИХОСЛОЖЕНИЯ

Печатается в авторской редакции
Технический редактор Д.И.Исмаилова
Компьютерная верстка М.И.Таппасхановой
Корректор С.Х.Мамаева

Подписано к печати 20.02.2014. Формат А5.
Гарнитура «Таймс». Усл. печ.л. 6,2 Тираж 100 экз.
ГП КБР «Книга»

Отпечатано: ЧП «Полиграфия». Лицензия №15 от 22.01.03.
КБР, г.Нальчик, ул.Чернышевского 131.